

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ТУРИСТИЧНОГО ТА ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

_____ І. Я. Антоненко _____ В. Ф. Доценко
В. о. завідувача кафедри ТГБ Декан факультету ГРТБ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

за спеціальністю 242 «Туризм»

освітньо-професійна програма «Туризмознавство»

**на тему: «Впровадження принципів сталого розвитку в
туристичній індустрії»**

Науковий керівник: к.ф.-м.н., доцент кафедри
туристичного та готельного бізнесу
Примак Тетяна Юхимівна

Рецензент: к.г.н., доцент кафедри доцент
кафедри міжнародного туризму та
країнознавства НАУ
Борисюк Оксана Анатоліївна

Студент: Осітнянко Дарія Олексіївна

Київ – 2020 рік

РЕЗЮМЕ

Кваліфікаційна дипломна робота складається з 92 сторінок, містить 16 таблиць і 11 рисунків. Список використаної літератури складає 58 джерел.

Об'єктом дослідження магістерської роботи є механізм створення урбаністичних дестинацій на принципах сталого розвитку туризму.

Предметом дослідження є процес формування дестинації сталого туризму на основі туристично-рекреаційного потенціалу міста Славутич.

Метою магістерської роботи є розробка і обґрунтування програми розвитку туристичної дестинації міста Славутич на основі принципів сталого розвитку.

У I розділі розкрито сутність та сталого розвитку туризму; досліджено туризму на світовому ринку; виявлено інноваційні тенденції сталого розвитку туризму.

У II розділі проаналізовано розвиток ринку туристських послуг Київської області, а також її інфраструктури; визначено економічні аспекти розвитку туризму у Київській області, а також проаналізовано ресурсний потенціал міста Славутич.

У III розділі обґрунтовано перспективи спеціалізації туристично-рекреаційної діяльності міста Славутич; розроблено проект програми розвитку еко-дестинації міста Славутич.

У IV розділі представлено оцінку економічних ефектів розроблених пропозицій, а також визначено соціальний ефект від їх реалізації.

Ключові слова: сталий розвиток, туризм, рекреаційний потенціал, область, перспективи, розвиток.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	9
1.1 Сутність та зміст сталого розвитку туризму	9
1.2 Теорія та практика сталого розвитку туризму на світовому ринку.....	15
1.3 Інноваційні тенденції сталого розвитку туризму	23
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИЗМУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	30
2.1. Аналіз розвитку ринку туристських послуг Київської області	30
2.2. Аналіз розвитку туристської інфраструктури Київської області	38
2.3. Економічні аспекти розвитку туризму в Київській області.....	48
2.4. Аналіз ресурсного потенціалу міста Славутич.....	51
Висновок до розділу 2.....	58
РОЗДІЛ 3. ПРОПОЗИЦІЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ МІСТА СЛАВУТИЧ НА ПРИНЦИПАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	60
3.1. Обґрунтування перспектив спеціалізації туристично-рекреаційної діяльності міста Славутич	60
3.2. Розробка проекту програми розвитку еко-дестинації міста Славутич..	63
Висновки до розділу 3	72
РОЗДІЛ 4. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕФЕКТІВ ПРОЕКТУ РОЗВИТКУ ЕКО-ДЕСТИНАЦІЇ МІСТА СЛАВУТИЧ	74

4.1. Оцінка економічних ефектів розроблених пропозицій	74
4.2. Аналіз соціальних ефектів розроблених пропозицій	78
Висновки до розділу 4	81
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Зростання значимості туризму та загострення проблем, пов'язаних з його розвитком, змушують говорити про необхідність змін та пошуку нових векторів розвитку. Це стало причиною численних спроб адаптації головних положень і принципів концепції сталого розвитку до контексту туризму. Колосальним споживачем енергії та води у світовому масштабі є готельне господарство, яке розширюється з кожним роком: з 1990 по 1998 роки кількість номерів у готелях збільшилася на 25% і склала приблизно 15 млн. У нових туристичних регіонах зазвичай реалізуються проекти будівництва великих готелів, які продукують відходи та забруднення в обсягах, із якими не здатні впоратися місцеві громади. Надмірне споживання туристами енергії, води, палива часто відбирає ці ресурси в корінного населення.

Туризм, охоплюючи широкий спектр видів економічної діяльності, вважається найпотужнішою індустрією світу, яка за обсягами прибутків від експорту випередила такі галузі, як автомобілебудування і хімічна промисловість. Але динамічно і не завжди регульовано розвиваючись, туризм все більше віддаляється від своєї образної назви – «індустрія без труб», наносячи серйозної шкоди природним системам та породжуючи соціальну напругу. Реальний вплив туризму на довкілля залишається прихованим за рахунок того, що транспортні, а особливо повітряні, перевезення, готельний та ресторанний бізнес сприймаються як окремі сектори сфери послуг, а не як взаємопов'язані компоненти єдиного комплексу, головним завданням якого є задоволення все зростаючих потреб власне туристичної сфери.

Сталий розвиток виражає ідею досягнення гармонії між людьми, суспільством і природою; розв'язання протиріч між природою і суспільством, екологією та економікою, розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, сформованими потребами людей і розумними потребами тощо. Взаємозв'язок та баланс економічних, соціальних, екологічних,

інституційних та інноваційно-технологічних компонентів з метою максимізації добробуту людини без ускладнення можливостей для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби визначаються сучасними науковцями як «сталий розвиток».

В Україні 4-7% території завалені сміттям. Існують близько 6 тисяч законних і приблизно 30 тисяч нелегальних звалищ. Площа офіційних звалищ - 9 тисяч гектарів (для порівняння, площа Києва - 83,9 тисяч гектарів). Щодня кожен українець викидає мінімум 1 кг сміття.

Використовуючи принципи концепції сталого розвитку, туризм може не лише подолати труднощі, але й виступити у ролі локомотиву, який виведе інші галузі на шлях сталого розвитку, що обумовлює **актуальність** обраної нами теми.

Метою магістерської роботи є розробка і обґрунтування програми розвитку туристичної дестинації міста Славутич на основі принципів сталого розвитку.

Для досягнення цієї мети потрібно виконати наступні **завдання**:

- ✓ визначити сутність та зміст сталого розвитку туризму;
- ✓ дослідити теорію та практику сталого розвитку туризму на світовому ринку;
- ✓ проаналізувати розвиток ринку туристичних послуг Київської області;
- ✓ оцінити економічні аспекти розвитку туризму в Київській області;
- ✓ проаналізувати ресурсний потенціал міста Славутич;
- ✓ обґрунтувати перспективи спеціалізації туристично-рекреаційної діяльності міста Славутич;
- ✓ розробити проект програми розвитку еко-дестинації міста Славутич;
- ✓ оцінити економічний та соціальний ефект розроблених пропозицій.

Об'єктом дослідження магістерської роботи є механізм створення урбаністичних дестинацій на принципах сталого розвитку туризму.

Предметом дослідження є процес формування дестинації сталого туризму на основі туристично-рекреаційного потенціалу міста Славутич.

Під час написання магістерської роботи використовувались наступні літературні джерела: законодавчо-нормативні документи, навчальні посібники, наукові публікації, різноманітні спеціальні довідники, періодичні видання, електронні ресурси та ін.

Інформаційну базу дослідження становлять статистичні дані, інформація з офіційних сайтів органів місцевого самоврядування, дані Міністерства економічного розвитку і торгівлі.

Методичною основою магістерської роботи є методи аналізу й синтезу для уточнення сутності впровадження сталого розвитку в туристичну індустрію.

Науковою новизною одержаних результатів є дослідження можливостей розвитку дестинації сталого туризму поблизу міст техногенних катастроф.

Практичне значення одержаних результатів. Запропонована нами програма розвитку туристичної дестинації міста Славутич на основі принципів сталого розвитку може бути використана органами місцевого самоврядування для збільшення туристичних потоків, а також для підтримання екологічного стану країни.

Апробація результатів роботи і публікації. За темою дослідження була опублікована наукова стаття у журналі «Ефективна економіка» за січень 2020 року.

Структура дипломної роботи: дипломна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

1.1 Сутність та зміст сталого розвитку туризму

На сьогодні туризм є галуззю, що динамічно розвивається і приносить високі прибутки у світову економіку, водночас виступаючи одним із найважливіших чинників соціально-культурного розвитку, що сприяють підвищенню рівня та якості життя населення. Спектр виконуваних функцій туризму дає можливість використовувати його в якості дієвого інструменту стимулювання соціально-економічного зростання на макро- та мезорівнях господарювання.

Сталий туризм - це такий вид туризму, при якому забезпечується оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, підтримуються соціально-культурні особливості туристичних destinations та спільнот, які там проживають, забезпечується життєздатність довгострокових економічних процесів з огляду на їхню вигоду для всіх зацікавлених кіл. Сталий розвиток в туризмі передбачає позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних та економічних ефектів від туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного. [3, с. 78]

Таким чином, можна погодитись із визначенням Т.І. Ткаченко, що сталий (гармонійний, збалансований) розвиток – це розвиток, який забезпечує визначений тип рівноваги, тобто баланс між його соціально-економічними та природними складовими. Пріоритетом для сталого розвитку туризму можна вважати задоволення найважливіших для життя потреб і прагнень людини шляхом реалізації функцій туризму як специфічного виду діяльності. Водночас передбачається, що управління всіма видами ресурсів здійснюється таким чином, щоб соціальні, естетичні та економічні потреби задовольнялися в інтеграції з підтримкою культурних та екологічних

цінностей, виключаючи згубний вплив на місцеве біологічне розмаїття та системи його життєзабезпечення. Позитивний вплив сталого туризму проявляє себе наступним чином. (Рис. 1.1)

Рис. 1.1 Позитивний вплив сталого туризму

Основоположні принципи сталого розвитку туризму і методи управління, що застосовуються для всіх форм туризму у всіх видах напрямків, включають масовий туризм і різні ніші сегментів туризму. Принципи сталості відносяться до охорони навколишнього середовища, економічних та соціально-культурних аспектів розвитку туризму, і повинен бути встановлений баланс між цими трьома вимірами, щоб гарантувати його довгострокову стійкість.

Таким чином, сталий розвиток туризму повинен:

- 1) забезпечити оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, які становлять ключовий елемент розвитку туризму, підтримуючи важливі екологічні процеси і допомагаючи зберігати природну спадщину та біологічне різноманіття;
- 2) поважати соціально-культурну автентичність приймаючих спільнот, збереження їх причини і живе культурна спадщина та традиційні цінності, та сприяти міжкультурному взаєморозумінню і толерантності;
- 3) забезпечити життєздатність довгострокових економічних операцій, що утворюють соціально-економічні вигоди для всіх зацікавлених сторін, включаючи стабільну зайнятість і можливості отримання доходу і соціальних послуг для приймаючих спільнот і внесок у скорочення масштабів бідності.

Сталий розвиток туризму передбачає усвідомлену участь всіх відповідних зацікавлених сторін, а також сильне політичне керівництво, щоб забезпечити широку участь та досягнення консенсусу. Досягнення сталого туризму є безперервним процесом і вимагає постійного моніторингу впливу, введення необхідних профілактичних і коригуючих заходів у разі необхідності. Таким чином, сталий розвиток туризму повинен також підтримувати високий рівень задоволеності туристів і забезпечити певний для них досвід за рахунок підвищення їх обізнаності про проблеми сталого розвитку туризму. Слід зауважити, що ключовим моментом є зміна підходів до ціноутворення, оподаткування, темпів розвитку туризму і обсягів

туристичних потоків, які в поєднанні з цілісним підходом і довгостроковим плануванням можуть стати дієвими механізмами реалізації стратегії сталого розвитку туризму.

Поняття «сталий розвиток туризму» та його основні принципи визначила Всесвітня туристична організація в кінці 1980-х років.

В процесі розгляду холістичного підходу до розвитку туризму (від англ. Whole - цілий) слід враховувати потреби інших галузей, забезпечуючи їх взаємозв'язок і взаємозумовленість. Незважаючи на досить тривалий час розвитку цієї концепції, дослідники не прийшли до спільної думки щодо дефініції сталого туризму. На сьогодні найпоширенішими з них є:

1) сталий розвиток туризму - це все форми розвитку і управління туризмом, які не суперечать природної, соціальної, економічної єдності і добробуту сформованих товариств в безстроковому періоді (Всесвітня федерація природних і національних парків, 1992);

2) стійкий розвиток туризму забезпечується в межах екологічної стійкості, дозволяє ефективно відновлювати продуктивність природних ресурсів враховує внесок місцевих громад в відпочинок туристів; передбачає рівність прав місцевого населення на економічні вигоди від туризму; ставить на перше місце побажання і потреби рецептивної боку (Tourist Concern &

3) сталий розвиток туризму дозволяє сучасним жителям планети задовольнити власні потреби у відпочинку та рекреації без загрози втрати цієї можливості майбутніми поколіннями (UNDP, Production and consumption branch, 1998). [2, с. 3]

Згідно з «Порядком денним на XXI століття» принципи сталого розвитку туризму наступні:

- ✓ сприяння утвердженню повноцінного і здорового способу життя людини в гармонії з природою;
- ✓ внесок в збереження, захист та відновлення екосистем Землі;

- ✓ розробка і застосування стійких моделей виробництва та споживання як основа для подорожей і туризму;
- ✓ співробітництво народів в області відкритої економічної системи;
- ✓ скасування тенденцій протекціонізму в сфері надання послуг туристичного характеру;
- ✓ обов'язковий захист навколишнього середовища як невід'ємна складова процесу розвитку туризму, повагу відповідних законів;
- ✓ участь громадян країни у вирішенні проблем, пов'язаних з розвитком туризму «в тому числі що стосуються їх безпосередньо»;
- ✓ забезпечення локального характеру прийняття рішень з планування туристичної діяльності;
- ✓ обмін досвідом та впровадження ефективних технологій туризму;
- ✓ врахування інтересів місцевого населення. [1, с. 45]

На сучасному етапі сутність сталого розвитку туризму розглядається як найважливіший фактор сталого розвитку суспільства в цілому. Це положення чітко зафіксовано в Глобальному етичному кодексі туризму, прийнятому СТО в 1999р. У ньому проголошено зобов'язання всіх учасників туристичного процесу зберігати природне середовище з метою сталого та збалансованого розвитку. Важливе місце належить ролі органів центральної, регіональної та місцевої влади, повинні підтримувати найбільш сприятливі для середовища форми туризму. З метою зміни негативного впливу великих туристичних потоків слід застосовувати заходи рівномірного розподілу туристів і відвідувачів, зменшуючи таким чином дію фактора сезонності. Планування нових об'єктів туристичної інфраструктури потрібно здійснювати з урахуванням особливостей місцевості, гарантувати збереження звичного способу життя населення. Сталий розвиток територій, залучених для туристичної діяльності, забезпечують шляхом створення об'єктів інфраструктури туризму, організації нових робочих місць, залучення до типової діяльності в сфері туристичного обслуговування місцевого

населення. В результаті цього підвищується життєвий рівень жителів периферійних регіонів, відбувається їх закріплення на історичній території проживання. Природоохоронний характер туризму замість полягає в обов'язковості збереження біорізноманіття рекреаційних територій і центрів. Для цього використовують природоохоронні технології, практичні напрацювання, рекомендації фундаментальних і прикладних наук. Важливе значення в охороні і відновленні рекреаційних територій повинні також схеми фінансування і кредитування природоохоронної діяльності в їх межах.

Значну роль в цьому контексті відіграє формування екологічного світогляду як населення рекреаційних регіонів, так і туристів. Перш за все, усвідомити рекреаційну привабливість природного ландшафту, його еколого-естетичну цінність, може приносити економічну вигоду, а тому і потреба охорони і дбайливого ставлення до рекреаційних ресурсів. Розуміння місцевим населенням того, що хижацьке використання ресурсів призведе до того обставини, які територія залишиться за межами сфери рекреаційного використання, може бути значним стимулом для дбайливого і раціонального використання ресурсів. [9, с. 56]

Щодо туристів, то їм теж слід зрозуміти необхідність приймати правила, які диктує природа, тобто дотримуватися ресурсних обмежень. Це означає забезпечення відповідного рівня інформованості про умови перебування. Від туристів потрібні: згода поступитися певною часткою свого комфорту; перевагу продукції, виробленої в регіоні; інтерес і повагу до місцевих звичок, традицій і прийнятого способу життя; згода користуватися тільки громадським транспортом; ентузіазм по активного захисту навколишнього середовища, мінімізація негативних наслідків від рекреаційної діяльності, збільшення часу перебування на відпочинку за рахунок зменшення частоти подорожей. Отже, зі сталого розвитку туризму все рекреаційні ресурси використовуються і направляють таким чином, щоб задовольняти економічні, соціальні і естетичні потреби при одночасному

збереженні культурної ідентичності, екологічної рівноваги, біологічного різноманіття та систем життєзабезпечення регіону відпочинку.

Перш за все, потрібно застосовувати такі заходи щодо активізації роботи в цьому напрямку:

- 1) затвердження на державному рівні положень сталого розвитку, зокрема по туризму;
- 2) співробітництво і обмін досвідом з міжнародною спільнотою з питань теорії та практики сталого розвитку, адаптація їх методів та інструментів;
- 3) підвищення рівня екологічної свідомості населення, поширення інформації про якість навколишнього середовища і методи його охорони;
- 4) економічна і правова підтримка природоохоронної діяльності;
- 5) стимулювання природоохоронних ініціатив населення шляхом підтримки неурядових організацій. [15]

1.2 Теорія та практика сталого розвитку туризму на світовому ринку

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виділити в сфері забезпечення сталого розвитку діяльності підприємств туристичної індустрії такі стратегічні напрямки:

- екологізація господарської діяльності: використання при будівництві туристичних об'єктів і інфраструктури екологічно безпечних матеріалів і технологій, впровадження екологічно ефективних енерго- і ресурсозберігаючих технологій в процесі виробництва туристичних товарів і послуг;
- екологічна сертифікація в туризмі, яка є ефективним способом подання екологічних відомостей для залучення нових мандрівників до прогресивних напрямків розвитку, що стимулює розробку нових якісних турпродуктів і послуг, найбільш екологічно дружніх

навколишньому середовищу. Екологічний сертифікат виступає як ексклюзивний екологічний лейбл, своєрідний «знак якості»;

- екологічний аудит не тільки як процедура, необхідна для проведення екологічної сертифікації туристичних об'єктів і підприємств, а й метод контролю за екологічним відповідністю їх діяльності принципам сталого розвитку. Екологічний аудит стимулює зниження витрат (за рахунок скорочення кількості відходів, енерго- і водоспоживання), поліпшення якості вироблених товарів і послуг, посилення відповідальності виробників і в кінцевому рахунку сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств туріндустрії.

Пріоритетним напрямком сталого розвитку туризму є екологічний туризм. Екологічний туризм не є абсолютно новим явищем у туристичній сфері. Природоохоронний рух швидше активізував, а не породив екологічний туризм. [9, с. 37]

Зародження екотуризму, очевидно, слід пов'язувати з утворенням перших природоохоронних територій. Йосеміт був переданий президентом США Лінкольном штату Каліфорнія 30 червня 1864 року як державний парк «для загального відвідування, користування та рекреації». А в одному з документів служби національних парків США початку XX ст. прозвучала ідея, співзвучна з головним принципом концепції сталого розвитку: «...національні парки мають бути збережені в абсолютно неторканому вигляді для використання майбутніми поколіннями так само, як і сучасною генерацією...». Головна проблема сталості, яка полягає у пошуку збалансованої форми розвитку, що дає змогу зберігати довкілля і водночас допускає його експлуатацію для забезпечення економічного зростання, є досить актуальною і щодо розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Система природоохоронних територій світу включає майже 30 350 об'єктів площею 13 232 275 км². Найбільш поширеною формою організації

природоохоронних територій є національні парки, які займають 5% території суші. Найвищий показник частки природоохоронних територій у загальній площі країни мають Норвегія, Танзанія, Зімбабве, де він перевищує 10%. Абсолютним світовим рекордсменом у цій справі є Коста-Ріка, де 25% території країни має природоохоронний статус. [2, с. 45]

Україна станом на 2000 рік мала 11 національних парків, частка яких у площі країни становила трохи більше відсотка. Площа всіх природоохоронних територій становить близько 4%. Це дуже далеко від показника 12%, рекомендованого Всесвітньою комісією з навколишнього середовища, як передумови сталого розвитку та охорони екологічної різноманітності і збереження генетичного фонду.

Вже із заснуванням перших природоохоронних територій та заохоченні населення до їхнього відвідання було закладене протиріччя, що невирішене і до сьогодні: намагання зберегти унікальні ландшафти в незайманому вигляді і водночас розвивати туризм, а отже, приваблювати відвідувачів до територій, що потребують охорони та збереження. Заохочуючи подорожі до неторканих місць, туризм може спричинити їхню деградацію, а то й повну руйнацію. Є небезпека, що в намаганні наблизитися до них та пізнати, може бути пошкоджено те, що початково розглядалося як таке, що потребує охорони.

Безперечно, впливу відвідувачів не уникнути. Питання в тому, як його мінімізувати. Цілком зрозумілим є те, що недостатньо лише закликати їх не брати з собою із подорожі нічого, крім світлин на пам'ять, та не залишати нічого, окрім своїх слідів від ніг. Політика невтручання в діяльність парків є неприйнятною. Необхідним є чітке планування, менеджмент, регулятивні заходи.

Важливим регулюючим заходом розвитку рекреації і туризму на території парків є їхнє функціональне зонування. Це дає змогу уникнути конфліктів між несумісними видами діяльності при просторовому використанні парку та створити симбіозні зв'язки парку із туризмом та

рекреацією. Національні парки різняться між собою за принципами зонування та набором зон. Міжнародний союз охорони природи рекомендує у національних парках виділяти такі зони: зону суворої охорони, зону неторканих територій, зону —керованої охорони та туристично-адміністративну зону. У національних парках України виділяють заповідну зону, зону регульованої рекреації, зону стаціонарної рекреації та господарську зону. [9, с. 54]

Найбільш поширеним методом зменшення тиску на природні системи національних парків є регулювання кількості відвідувачів, дотримання лімітів на пересування моторизованими засобами транспорту. Обмеження кількості відвідувачів практикується у світовій туристичній індустрії не тільки на території природних, а й урбаністичних та історичних об'єктів. Наприклад, у Венеції з весни 1987 року обмежується число туристів до 50 000 та кількість туристичних автобусів до 200 в день. Здійснення цього рішення зіштовхується зі значним невдоволенням представників туристичного бізнесу, які вважають цю цифру занадто обмежувальною. У деяких країнах поряд із обмеженням кількості відвідувачів впроваджується висока плата за перебування на території природоохоронних об'єктів та країни загалом. Так, уряд Бутану змушує іноземних візитерів, щорічна кількість яких законодавчо обмежується 5 тис., тратити мінімум \$ 200 за день, певний відсоток яких іде на природоохоронні заходи.

Регулювання чисельності відвідувачів може здійснюватись шляхом впровадження заходів із роззосередження кількості туристів у часі: з вихідних на робочі дні, з літніх місяців на міжсезоння. Такими заходами можуть бути відмінності в ціні на вхідні квитки, на обмеження в пересуванні моторизованим транспортом тощо.

Зменшення кількості відвідувачів до найбільш популярних парків інколи досягається більш оригінальними способами. Поблизу національного парку облаштовують комфортні умови відпочинку (готелі, тенісні корти, басейни, бари, ресторани), а також організовують демонстрацію на великих

екранах фільмів про природу парку. Для деяких туристів це слугує хорошим фоном для звичного комфортного відпочинку і знімає необхідність відвідування самого парку, що вимагає додаткових зусиль та напруження. Такі неординарні, але виправдані з точки зору збереження довкілля методи практикуються, зокрема, поблизу Grand Canyon National Park (Arizona).

Практичний екотуризм виробив і інші шляхи мінімізації впливу на довкілля через контроль за видами рекреаційної діяльності, застосування дружніх до оточуючого середовища джерел енергії (сонячна, вітрова тощо), матеріалів для будівельних конструкцій, немоторизованих транспортних засобів, прокладання туристичних стежок, спорудження оглядових майданчиків, накладання заборони на відвідування найбільш уразливих місць. [9, с. 25]

Цікавим та вартим вивчення і наслідування є досвід створення приватних природних резерватів, які відіграють важливу роль у розвитку екотуризму, забезпечуючи туристів туристичною інфраструктурою, зокрема, житлом та харчуванням за межами державних парків, а місцевих жителів – роботою. Приватні резервати зазвичай розміщують поблизу державних природоохоронних об'єктів, вони доповнюють урядові зусилля із збереження довкілля, створюючи своєрідну буферну зону для екосистем національних парків, захищаючи їх від негативного впливу лісозаготівлі, сільського господарства, браконьєрства тощо, тим самим сприяючи збереженню біорізноманіття.

У таких резерватах можна займатись або винятково екотуристичною та освітньо-дослідницькою діяльністю, або поєднувати з цим ековиробничу діяльність, засновуючи екотуристичні ферми з розведення місцевих чи екзотичних тварин або вирощуючи такі ж рослини. Деякі екопідприємства займаються як продажем своєї продукції, так і організацією екскурсій, деякі – лише останнім.

Із рослинних найбільш поширеними є квіткові ферми, де екзотичні квіти висівають на великих площах. Подібно до парків, вони відкриті для

відвідувачів. Перелік тварин, яких вирощують на екофермах, найрізноманітніший. Розведення ігуан, м'ясо і яйця яких споживають як делікатес, практикується в Коста Ріці та Панамі. Продуктивність таких ферм значно вища, аніж тих, де займаються розведенням великої рогатої худоби. М'ясо бізонів, яких розводять у західних штатах США та індіанських землях, користується популярністю завдяки доброму смаку, значному вмісту протеїну та низькому холестерину. В інших країнах на екофермах розводять черепах, антилоп, хутрових звірів, крокодилів, змій, страусів. Останніх почали розводити і в Україні (поблизу Вінниці), а антилоп, жирне молоко яких має цінні лікувальні властивості, успішно розводять в Асканії-Новій.

Існує і досвід вирощування комах, особливо метеликів. Цим займаються в Папуа-Новій Гвінеї, де розводять тропічних метеликів із великими яскравими крилами, розмах яких досягає 30 см. Деякі селяни заробляють на цьому \$ 1 200 щорічно, тоді як для їхньої місцевості традиційними є \$ 50. [45]

Слід зазначити, що екологи неоднозначно ставляться до функціонування таких екологічних ферм. Серед проблем, що їх непокоять, є й такі: важко передбачувані наслідки гібридизації, можливість витіснення корінних видів, поширення хвороб у дикій природі в разі втечі хворих тварин іт.п.

Накопичуючи як позитивний, так і негативний досвід, екотуризм набув значного поширення впродовж трьох останніх десятиліть. Нині він є найбільш динамічною частиною світового туризму. Згідно з даними Світового ресурсного інституту, кількість туристів загалом зростає на 4% в рік, тоді як екотуристів - на 10%.

Та все ж не слід зводити перехід туристичної індустрії на принципи сталості лише до розвитку екотуризму чи інших видів альтернативного туризму. Таке розуміння сталості туристичної сфери є вузьким і навіть шкідливим, тому що породжує думку про те, що лише альтернативні види туризму на кшталт екотуризму мають жорсткі стандарти і принципи щодо

впливу на природне та соціальне довкілля, а традиційному туризму дозволено і далі чинити негативний вплив. Слід шукати можливості впровадження принципів сталості в усі види туризму.[46]

Прикладом сталого туризму є ідея облаштування садової шкільки на даху готелю «Інтерконтиненталь» у Сіднеї (Австралія), де вирощують саджанці для потреб озеленення. Не менш цікавим стало обладнання готелю «Клуб Альда» в Туреччині новою системою подачі біологічно очищеної води для поливання газонів та зелених насаджень. Це дало змогу зменшити обсяги використовуваної води на 55% і заощадити \$ 35,5 тис. на рік. Нехай ці зміни були спричинені не стільки шляхетними намірами реалізації концепції сталого розвитку, скільки фінансовими міркуваннями, але все ж головне - результат - зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. [3, с. 45]

Програма «European Blue Flag Campaign» надає екологічне маркування пляжам та пристаням за високі екологічні стандарти та умови санітарії і безпеки. Програма реалізується міжнародним неприбутковим «Фондом екологічної освіти» і поширена у 21 країні Європи. Програма ECOTEL, що вже сертифікувала близько 40 готелів, присвоює їм від нуля до п'яти «глобусів» за виконання взятих зобов'язань у справі поводження з відходами, енергоефективності, водозабезпечення тощо. Засновники проекту (консалтингова група з туризму HVS International) може здійснювати інспекційні перевірки в будь-який час.

Цікавий досвід організації сталого туризму Чеської Республіки - однієї з найбільш мальовничих європейських туристських destinations, привабливість якої обумовлена не тільки багатством культурно-історичної спадщини, але і прекрасним природньо-рекреаційним потенціалом. Чехія входить в десятку найбільш відвідуваних країн світу. Один з її туристичних брендів - «країна тисячі замків». Розкішні королівські замки-фортеці і елегантні палаци знаті, оточені парками і квітниками, служать об'єктами туризму. Дванадцять чеських міст і пам'ятників архітектури внесені до

Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО. Разом з тим в країні розвиваються і «зелені» напрямки туризму, чому сприяє багате природне розмаїття: ліси, озера, річки, скельні оголення і гірські масиви, національні парки.

У «зелених» готелях туристів чекає не тільки проживання в екологічно чистій місцевості на лоні природи, а й долучення до економного використання енергії та природних ресурсів. У готелях регулюється подача тепла в радіатори опалення, фасади та вікна надійно термоізовані, освітлення приміщень організовано за допомогою економних джерел енергії, витрата води обмежений на рівні 10 л на хвилину, здійснюється сортування відходів. Тут все підпорядковано одній меті - мінімізації шкоди навколишній природі при забезпеченні доступності всіх благ цивілізації. Найбільш відомі «зелені» готелі розташовані в Південній і Центральній Чехії. Слід зазначити, що близько 7% споживаного Чеською Республікою електрики в 2009 р було отримано за рахунок поновлюваних джерел енергії, а Євросоюз прагне до повного переходу на відновлювану енергетику до середини поточного сторіччя.

До важливих маркетингових інструментів можна віднести також так звані добровільні інструменти сталого туризму, наприклад екомаркування і екологічну сертифікацію. У Чеській Республіці існує Національна система маркування послуг, дружніх середовищі існування, з двома відносно новими категоріями послуг: місця для проживання і кемпінги. Сертифікація цих послуг повністю сумісна з прийнятою в Євросоюзі і позначається європейським логотипом «Квітка» .

Еко-лейбл «Квітка Євросоюзу» є офіційним знаком ЄС для екологічно чистих туристичних об'єктів. Компанії, відмічені цим знаком, прагнуть звести до мінімуму забруднення повітря та навколишнього середовища, піклуються про економію електроенергії та інших джерел природних ресурсів (наприклад, відмовляються від використання пестицидів і хімічних

добрив). Такі компанії пропонують своїм гостям органічні продукти харчування.[46]

Цікава і система екологічної сертифікації, що здійснюється в країні з метою маркування місцевої продукції. Дану систему вводить Регіональний центр захисту довкілля в Чеській Республіці в районах, що відносяться до європейського комплексу особливо охоронюваних територій Natura. Так, будь-яка продукція, вироблена на Шумаві, в Крконошах, Бескидах і в Моравському Красі, може отримати логотип, який гарантує її регіональне походження, якість і доброзичливе ставлення до природного середовища. Логотип також може інформувати про те, що продукт є традиційним для даної території або він виготовлений з місцевої сировини, або це виріб ручної роботи, або в його дизайні використовуються регіональні мотиви і т.д.

1.3 Інноваційні тенденції сталого розвитку туризму

Згідно з висновками експертів UNWTO і UNEP, викладених в доповіді «Туризм і зелена економіка», сценарій розвитку територій за програмою «зелених інвестицій», дозволить до 2050 р скоротити енергоспоживання в туристській сфері на 44%, а емісії CO₂ на 52%. Досягти такого ефекту можливо, використовуючи комбінацію заходів, серед яких: технологічні інновації, перехід до екологічного транспорту і ефективний енергетичний і екологічний менеджмент в готельній сфері. [15, с. 65]

Відзначимо, що невід'ємною складовою екологічного менеджменту в сфері туризму є стандарт управління природокористуванням ISO 14001 (EMS), створений в 1991 р. Міжнародною асоціацією зі стандартизації. Для того щоб відповідати йому, організація зобов'язана підтвердити, що проводить спеціальну політику з охорони навколишнього середовища. В ряді країн в доповнення до ISO 14001 були створені власні стандарти, наприклад, в Великобританії - BS 7750 Specification for Environmental Management

Systems, в Європейському союзі - EMAS. Крім того, в світі існує ряд організацій, що займаються розробкою і впровадженням систем екологічного менеджменту. згідно з даними Всесвітньої туристської організації, на нинішній момент в світі діє понад 60 міжнародних програм, спрямованих на створення і підтвердження стандартів в області екологічної сертифікації, при цьому на кожну програму доводиться в середньому близько 50 сертифікованих компаній в галузі туризму. Всього ж у світі існує понад 100 екологічних лейблів і нагород для об'єктів туризму, екологічного туризму і сфери гостинності. [9, с. 36]

Однією з найбільш відомих міжнародних програм сертифікації в області екотуризму є програма «Green Globe 21 ». Вона створена британською компанією, що працює в більш ніж 50 країнах і що є повноправним партнером ряду промислових і урядових організацій, включаючи Азіатсько-Тихоокеанську асоціацію подорожей, Всесвітня рада з туризму та подорожей, Світову організацію туристську організацію, ЮНЕП, а також деякі університети та інші організації. Програма має міжнародний статус і на сучасному етапі охоплює, крім ряду складових інфраструктури масового туризму (готелів, виставкових залів, аеропортів, авіаліній, гаваней, круїзних кораблів, залізниць, ресторанів і т.д.), всілякі туристські місця призначення, включаючи місцеві спільноти та охоронювані території.

Стандарти системи Green Globe 21 охоплюють 6 сфер: зменшення обсягу відходів, багаторазове використання і переробка; ефективність використання енергії; управління використанням прісної води; управління стічними водами; екологічно чутлива торгова політика; соціальний і культурний розвиток.

Виділяється кілька рівнів виконання критеріїв стандарту Green Globe 21. Відповідно, підприємства отримують різні логотипи з екологічним маркуванням: «Affiliate» - відповідність мінімального набору критеріїв, «benchmarked» - відповідність основним критеріям, «certified» - відповідність

усім вимогам стандарту, а також підтвердження цієї відповідності аудитом, який проводиться третьою стороною безпосередньо на об'єкті. За допомогою подібної градації зацікавлені споживачі туристичних послуг можуть орієнтуватися в ступені екологічної відповідальності сертифікованого об'єкта.

Сталий розвиток туризму передбачає його відповідальний і загальнодоступний розвиток в рамках реалізації права людини на відпочинок і подорожі при повазі суспільного вибору всіх народів, включаючи бажання сприяти встановленню справедливого світового туристського порядку, який буде приносити вигоди всім секторам суспільства в умовах відкритої і змагальної світової ринкової економіки. [33, с. 97]

Шведське агентство з захисту навколишнього середовища розробило і прийняло «Десять принципів сталого туризму»:

- стале використання природних ресурсів, що не допускають їх виснаження;
- скорочення надмірного споживання і відходів;
- збереження природного, соціального і культурного розмаїття;
- ретельне планування, комплексний підхід, інтеграція екологічного туризму в плани регіонального розвитку;
- підтримка місцевих економік;
- участь місцевого населення в розвитку туризму і отримання фінансових та інших переваг від цієї діяльності;
- консультування зацікавлених осіб і громадськості;
- навчання персоналу;
- відповідальний маркетинг туризму.

Інновації в туризмі приносять на ринки нові ідеї, послуги та продукти. Інновації не тільки мають на увазі пристосування туристичної галузі до змінюється характеру туризму шляхом застосування нових маркетингових стратегій, а й середовище, що оточує туризм, сприяє появі нових і

новаторських послуг, продуктів і процесів. Отже, інновації в туризмі повинні розглядатися як перманентний, глобальний і динамічний процес.

Змінюється характер і структура туризму. Нові технології дають можливість гнучко і сегментований організувати проведення відпустки, конкурентоспроможного з масовим, стандартною пропозицією. На зміну «масового, стандартизованого і обов'язково комплексному» туризму приходить новий вид туризму, зроблений на замовлення, виходячи з попиту туристів.

Практика нового туризму взаємопов'язана з такими факторами, як демографічні зміни, стиль життя, характер роботи і відпустки. У багатьох країнах населення старіє. Старше покоління туристів («третій вік») починає грати все зростаючу роль у формуванні туристської діяльності. Відзначається, що літні туристи в середньому витрачають більше грошей, ніж інші категорії мандрівників. Це теж призводить до інновацій на туристському ринку.

Приклади інноваційного сталого туризму зарубіжних країн:

1) Контрольований туризм в Бутані

Бутан, розташований на сході Гімалаїв, відомий як одна з найщасливіших країн світу. Країна залишається відносно недоторканою колоніалізмом, який забезпечив стійкий спосіб життя людей такт. Бутанський туризм діє за принципом "велика цінність, низький вплив". Цього вдалося досягти, застосовуючи суворі вимоги до входу та щоденний тариф для відвідувачів. Щоденний тариф включає необхідні витрати на відвідування, такі як проживання, ліцензований екскурсовод, харчування та туристичне спорядження. Однак значна частина тарифу використовується на підтримку та розвиток інфраструктури країни, а також сприяє безкоштовній охороні здоров'я та освіті Бутану.

2) Курорт із сонячним енергією на Фіджі

Шість почуттів Фіджі, розташованих на тропічному острові Малоло, є п'ятизірковим курортом, в основі якого є стійка розкіш та культурна

обізнаність. Курорт працює на сонячній енергії на 100%, оснащений накопичувачами дощової води та власним місцем фільтрації води на місці, для усунення використання пластикових пляшок для одноразового використання. Курорт має на меті бути з максимально низьким вмістом відходів, заохочуючи принципи повторного використання, а також вирощуючи якомога більше власних трав та овочів.

Вся ручна робота та художня робота в готелі створена місцевими жителями села, і готель підтримує благодійну організацію «Повсюди за рифом», яка має на меті подолати «розрив між віддаленими громадами, урядом та приватним сектором у Південному Тихому океані».

3) Збереження «Волонтерства» в Белізі

«Responsible Travel» - відповідальний туристичний оператор, що знаходиться у Великобританії, виступає за більш відповідальні рішення щодо подорожей через Інтернет-контент та організацію стійких та етичних туристичних пакетів. Один із таких пакетів надає можливість волонтерам взяти участь у природоохоронній організації в Белізі. Туристам пропонується можливість «приєднатися до команди місцевих природоохоронців та експертів у складі волонтерської групи, яка працює 5 днів на тиждень у тропічних лісах Беліз». Підтримка задля того, щоб волонтерський туризм здійснювався етично та з повагою до місцевих жителів, тварин та навколишнього середовища.

4) Сталий туроператор у Швейцарії

Швейцарський фонд солідарності в туризмі (SST) - це неприбутковий фонд, який виріс одним із провідних туроператорів Швейцарії. Фонд, заснований у 2001 році, підтримує проекти та організації в Швейцарії та в усьому світі, які прагнуть покращити життєвий шлях людей на туристичних напрямках, сприяють сталому розвитку туризму та сприяють «міжкультурному взаєморозумінню» між мандрівниками та місцевими жителями. Надаючи гранти на достойні проекти, фонд сподівається надалі розвивати сталий онлайн туризм та на місцях.[54]

Висновки до розділу 1

Сталий туризм - це такий вид туризму, при якому забезпечується оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, підтримуються соціально-культурні особливості туристичних дестинацій та спільнот, які там проживають, забезпечується життєздатність довгострокових економічних процесів з огляду на їхню вигоду для всіх зацікавлених кіл. Сталий розвиток в туризмі передбачає позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних та економічних ефектів від туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного.

Згідно з «Порядком денним на XXI століття» принципи сталого розвитку туризму наступні:

- ✓ сприяння утвердженню повноцінного і здорового способу життя людини в гармонії з природою;
- ✓ внесок в збереження, захист та відновлення екосистем Землі;
- ✓ розробка і застосування стійких моделей виробництва та споживання як основа для подорожей і туризму;
- ✓ співробітництво народів в області відкритої економічної системи;
- ✓ скасування тенденцій протекціонізму в сфері надання послуг туристичного характеру;
- ✓ обов'язковий захист навколишнього середовища як невід'ємна складова процесу розвитку туризму, повагу відповідних законів;

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виділити в сфері забезпечення сталого розвитку діяльності підприємств туристичної індустрії такі стратегічні напрямки:

- екологізація господарської діяльності: використання при будівництві туристичних об'єктів і інфраструктури екологічно безпечних матеріалів і технологій, впровадження екологічно ефективних енерго- і ресурсозберігаючих технологій в процесі виробництва туристичних товарів і послуг;

- екологічна сертифікація в туризмі, яка є ефективним способом подання екологічних відомостей для залучення нових мандрівників до прогресивних напрямків розвитку, що стимулює розробку нових якісних турпродуктів і послуг, найбільш екологічно дружніх навколишньому середовищу. Екологічний сертифікат виступає як ексклюзивний екологічний лейбл, своєрідний «знак якості»;

Стандарти системи Green Globe 21 охоплюють 6 сфер: зменшення обсягу відходів, багаторазове використання і переробка; ефективність використання енергії; управління використанням прісної води; управління стічними водами; екологічно чутлива торгова політика; соціальний і культурний розвиток.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИЗМУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Аналіз розвитку ринку туристських послуг Київської області

Київська область у силу свого географічного положення та особливостей історичного розвитку має всі необхідні ресурси для розвитку туризму. Сприятливі кліматичні умови, наявність численних водних об'єктів, а також джерел мінеральних вод, багатство культурно-історичних пам'яток визначають роль Київської області як важливого рекреаційного регіону.

У Київській області нараховується 17 заказників, 35 пам'яток природи, 8 парків - пам'яток садово-паркового мистецтва і 12 заповідних урочищ. Київська земля явила світові таких визначних державних мужів, як Ярослав Мудрий, Іван Мазепа, Феофан Прокопович, Іван Сошенко, Павло Чубинський, Григорій Косинка, Іван Козловський, Андрій Малишко, Іван Драч, Ліна Костенко, Шолом-Алейхем і багато інших видатних особистостей. Переяслав-Хмельницький — найстаріше місто у Київській області. У літописних джерелах перші згадки про нього датуються 906 роком. на території міста розташований Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав", який налічує 25 музеїв різноманітної тематики.

Нинішня Київщина налічує біля 6000 пам'яток культурної спадщини, зокрема, 1194 пам'ятки різних епох-давніх поселень , городищ , могильників , курганів, змійових валів, місць битв та історичних подій, що входять до значних прошарків історії, які впродовж тисячоліть створювали підвалини сучасної цивілізації на території області. 2010 археологічних пам'яток області занесено до Реєстру нерухомих пам'яток, вісім міст області віднесено до міст Всеукраїнського історичного значення. Окремим рядком в переліку пам'яток Київщини вписані 24 пам'ятки національного значення, серед яких велика

кількість культових споруд XVI-XIX ст., палаців, архітектурних споруд, парків, зокрема, білоцерківська «Олександрія» та багато інших.

Впродовж багатьох десятиріч в області формувалась система музейних закладів, яка на сьогодні налічує 2 державних музеї-заповідники («Битва за Київ в 1943 році» та Вишгородський історико-культурний), 15 державних музеїв з 17 філіями та 241 музейним закладом місцевого та відомчого підпорядкування, в тому числі, на громадських засадах. До кращих обласних музейних закладів по праву відносяться обласний археологічний музей (с.Трипілля – трипільська культура), Яготинський історичний, що включає музей-садибу народної художниці К.Білокур, археологічний музей «Добранічівська стоянка», Білоцерківський краєзнавчий музей та ціла низка музеїв-садиб визначних особистостей – І.Козловського, М.Островського, К.Стеценка, І.В.Задорожного, Т.Шевченка, К.Паустовського, М.Вовчка, О.Корнійчука, А.Малишка та інших. Предметом особливої гордості області є Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав", що налічує 23 музея.

В Київській області діє розгалужена мережа установ культури , до якої входять 848 клубів, 918 бібліотек, концертно-творча організація «Київщина», 237 музейних установ, зокрема всесвітньо відомий Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» 1. Значна частина музеїв розташована в меморіальних садибах, будинках, квартирах, тобто безпосередньо в нерухомих пам'ятках історії та культури. Наприклад, музей -К. Стецька (Київська обл.), «Битва за Дніпро в районі Переяслава-Хмельницького» (відділ Переяслав - Хмельницького історико-культурного заповідника). [53]

З метою популяризації туристичних можливостей Київської області, розроблено і впроваджуються тематичні туристичні маршрути: «Музейна скарбниця Київщини», «Козацькими шляхами Київщини», «Визначні місця Київського Поросся», «Трипільська культура на Київщині», «Місцями бойової слави Київщини», «Голодомор 1932-1933 рр. на Київщині», «Подорож у Київську Русь», «Старожитності Вишгородщини», «Мистецька

Яготинщина», «Край Марусі Богуславки», «Київський укріп район», «Шевченко на Київщині».

Київський обласний археологічний музей розташований на дніпровській кручі у с. Трипілля. У музеї представлені старожитності зарубинецької, черняхівської, пеньківської, колочинської, волинцівської та рогденської культур. На Київщині велика кількість пам'яток історії, архітектури та мистецтва. Багато з них мають загальнодержавне, а деякі - світове значення. Музей народної архітектури та побуту Середньої Надніпрянщини - музей просто неба, розташований в околицях Переяслав-Хмельницького. Входить до складу національного - етнографічного заповідника «Переяслав».

Спортивно-оздоровчий та зелений (соціальний) туризм не є провідними для Київщини, але в комплексі з основними його видами дають певний економічний і, особливо, соціальний ефект. Одним з перспективних і високоприбуткових сегментів ринку вважається конгресивний туризм. Так, біля 20 % ділових людей у світі подорожують з метою взяти участь у різноманітних конгресах і конференціях. Київщина за своїм розташуванням має зайняти відповідне місце серед міст, що приймають туристів на конгреси, симпозіуми та інші заходи. Також, провідним напрямом для Київщини може бути екологічний туризм.

Головна мета екотуризму - збереження навколишнього середовища та забезпечення мінімального згубного впливу людини на природу. Київська область є новим регіоном сільського зеленого туризму. Тут розвинені народні промисли, туристичні маршрути, сільське господарство з виробництва екологічно чистої продукції. У Київській області налічується 29,5 тис. га земель природоохоронного призначення, що становить 1,1 % її загальної площі. На цих землях розміщуються об'єкти природнозаповідного фонду. Більш детальний аналіз туристичного потенціалу Київської області наведено в табл.2.1

Таблиця 2.1

Показники туристичного потенціалу Київської області

Компоненти	Критерії	Показники	Характеристика	Значення
1	2	3	4	5
2. Туристично-рекреаційні ресурси	2.1. Природні ресурси та природно антропогенні ресурси	2.1.1. Площа природоохоронних територій	Абс.	29,5
		2.1.2. Кількість національних природних парків, інших природоохоронних об'єктів	Абс.	342
	2.2. Соціальні ресурси	2.2.1. Кількість архітектурних та культурно-історичних пам'яток	Абс.	1328
		2.2.2. Мережа музеїв, театрів, інших закладів розваг і атракцій	Абс.	83
		2.2.3. Кількість найважливіших біосоціальних ресурсів;	Абс.	213
		2.2.4. Кількість найважливіших подієвих ресурсів	Експ.	8
3. Туристична інфраструктура	3.1. Розвиток туристичної індустрії	3.1.1. Кількість суб'єктів туристичної діяльності	Абс.	119
	3.2. Інфраструктура гостинності	3.2.1. Забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів	Абс.	176
		3.2.2. Забезпеченість території закладами ресторанного господарства для різних категорій туристів	Абс.	68
		3.2.3. Цінова конкурентоспроможність послуг у туристичних підприємствах	Експ.	7
		3.2.4. Якість обслуговування	Експ.	9
	3.3. Транспортна доступність	3.3.1. Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км на кв. км	Абс.	297
		3.3.2. Щільність залізних колій загального користування, тис. км на кв. км	Абс.	28
		3.3.3. Кількість аеропортів	Абс.	2

Продовження таблиці 2.1

1	2	3	4	5
4. Загальний імідж регіону, соціальне середовище	4.1. Якість життя населення	4.1.1. Кількість економічно активного населення (у % до загальної кількості);	Абс.	62
		4.1.2. Доходи на душу населення	Абс.	26140
	4.2. Підтримка розвитку туризму	4.2.1. Наявність програм розвитку туризму	Абс.	+
	4.3. Позитивний туристичний імідж регіону	4.3.1.Сформованість системи маркетингових комунікацій	Експ.	8
		4.3.2. Популярність туристичного бренду території	Експ.	3
	4.4. Екологічна безпека	4.4.1. Щільність шкідливих викидів в атмосферу	Абс.	3842 на 1 кв.км, кг
	4.5. Правова безпека	4.5.1. Кількість злочинів на 1 тис. населення	Абс.	29113

Джерело:складено автором

Таким чином, можна зробити висновок, що Київська область має досить потужний природний рекреаційний потенціал і всі можливості для розвитку рекреаційної діяльності і туризму.

Для дослідження розвитку туристських послуг потрібно проаналізувати динаміку туристичних потоків (в'їзних, виїзних, внутрішніх) в Київській області. (Рис.2.2)

Рис. 2.2. Туристичні потоки до Київської області, 2012 - 2018 роки

За даними на рисунку, ми бачимо, що кількість іноземних туристів в 2018 році в порівнянні з 2012 роком, значно впала, тоді, як кількість внутрішніх туристів виросла. Проте, у 2015 році слід зазначити позитивну динаміку в'їзду іноземних громадян до м. Києва. Їх кількість за 9 місяців 2015

року збільшилась на 17 % у порівнянні з аналогічним періодом минулого року. При збереженні такої динаміки і далі можна очікувати збільшення потоків іноземних туристів у 2015 році до 598,3 тис. осіб, у 2016 - 688,1 тис. осіб, а в 2018 році - до 910,0 тис. осіб. Такий же самий зріст можна спрогнозувати і по внутрішнім туристам: у 2015 році - 1038,4 тис. осіб, у 2016 році - 1194,2, а у 2018 році - 1580,1 тис. осіб.

Також, потрібно проаналізувати кількість валютних надходжень від туристської діяльності в регіонах України у 2016-2018 роки. (Табл.2.2)

Таблиця 2.2

Показники доходів від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизних зборів та аналогічних обов'язкових платежів) суб'єктами туристичної діяльності України за регіонами у 2016-2018рр.

Регіони	Роки:						Темпи зміни, 2018 р. у % до:	
	2016		2017		2018		2016 р	2017 р
	сума, тис. грн.	част-ка, %	сума, тис. грн.	част-ка, %	сума, тис. грн.	част-ка, %	.	.
Україна	4937716,0	100,0	6654877,3	100,0	6496796,6	100,0	131,6	97,6
Вінницька	8340,6	0,2	17968,6	0,3	13242,7	0,2	158,8	73,7
Волинська	9771,5	0,2	11073,6	0,2	13115,8	0,2	134,2	118,4
Дніпропетровська	40098,5	0,8	42731,5	0,6	46083,8	0,7	114,9	107,8
Житомирська	4076,0	0,1	3637,4	0,1	4288,9	0,1	105,2	117,9
Закарпатська	12181,5	0,2	16800,8	0,3	10015,3	0,2	82,2	59,6
Запорізька	22858,6	0,5	24005,1	0,4	28721,1	0,4	125,6	119,6
Івано-Франківська	220430,2	4,5	234682,0	3,5	243893,2	3,8	110,6	103,9
Київська	17889,6	0,4	6394,9	0,1	20229,7	0,3	113,1	316,3
Кіровоградська	17649,2	0,4	12223,9	0,2	13907,9	0,2	78,8	113,8
Луганська	19822,4	0,4	12468,2	0,2	30795,8	0,5	155,4	247,0
Львівська	114066,5	2,3	176725,8	2,7	228708,4	3,5	200,5	129,4
Миколаївська	35604,6	0,7	33613,5	0,5	33893,7	0,5	95,2	100,8
Одеська	102355,8	2,1	125199,6	1,9	126785,3	2,0	123,9	101,3

Продовження таблиці 2.2

Полтавська	8047,4	0,2	10530,9	0,2	9954,7	0,2	123,7	94,5
Рівненська	6583,5	0,1	9427,0	0,1	6193,2	0,1	94,1	65,7
Сумська	3765,5	0,1	2687,7	0,0	4946,8	0,1	131,4	184,1
Тернопільська	5396,1	0,1	5845,0	0,1	4720,4	0,1	87,5	80,8
Харківська	54756,0	1,1	38980,9	0,6	44962,5	0,7	82,1	115,3
Херсонська	47459,3	1,0	24298,4	0,4	11188,3	0,2	23,6	46,0
Хмельницька	8920,6	0,2	9957,2	0,1	10202,7	0,2	114,4	102,5
Черкаська	7912,6	0,2	9721,2	0,1	8398,1	0,1	106,1	86,4
Чернівецька	12485,4	0,3	8304,4	0,1	10487,5	0,2	84,0	126,3
Чернігівська	2133,7	0,0	2953,4	0,0	3383,8	0,1	158,6	114,6
м. Київ	3198518,8	64,8	4806335,0	72,2	4698394,7	72,3	146,9	97,8

Джерело: складено на основі [50]

За даними таблиці, ми бачимо, що дохід від надання туристичних послуг в Київській області з 2016 по 2017 рік значно зменшився, проте в 2018 році дохід зріс на 216 % порівняно з 2017 роком, що є дуже гарним результатом.

Також, проаналізуємо кількість реалізованих тур агентами туристичних путівок в Київській області у 2017 році (Табл. 2.3)

Таблиця 2.3

Кількість реалізованих турагентами туристичних путівок в Київській області у 2017 році в порівнянні з іншими регіонами

	Усього	З них		
		Громадянам України для подорожі		Іноземцям для подорожі у межах України
		В межах України	За кордоном	
Київська	9061	581	8480	-
Львівська	28643	15709	11675	1259
Полтавська	2205	117	2087	1
Запорізька	15431	4400	11031	-
м. Київ	148386	43942	100558	3886

Джерело: складено на основі [56]

Проаналізувавши таблицю, ми можемо сказати, що Київська область, в порівнянні з Львівською, Запорізькою областю та місто Київ, реалізувала занадто менше туристичних путівок. Також, ми бачимо, що зовсім не було реалізовано в Київській області путівок іноземцям для подорожі у межах України, що є достатньо поганим показником.

Проаналізуємо розподіл туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та видами туризму у 2017 в Київській області (Табл. 2.4)

Таблиця 2.4

Розподіл туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та видами туризму у 2017 в Київській області у порівнянні з іншими регіонами

	Обслуговано туристів, усього	У тому числі за метою поїздки						З них діти віком 0-17 років
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші	
Київська	19739	74	19475	170	20	-	-	3306
Львівська	122485	235	89211	32649	130	160	100	8961
Одеська	48201	1777	45716	35	203	253	217	3073
Вінницька	12239	149	12090	-	-	-	-	2269
Сумська	5244	892	4327	25	-	-	-	519
м.Київ	1971804	190314	1758495	17222	1486	1415	2872	252110

Джерело: складено на основі [56]

За даними таблиці, можна зробити висновок, що в Київській області, було обслуговано більшість туристів з метою поїздки дозвілля та відпочинку. Також, ми бачимо, що спеціалізований туризм та інший не користується попитом в Київській області, на відміну від Львівської, Одеської області та міста Київ.

2.2. Аналіз розвитку туристської інфраструктури Київської області

На території Київської області під охороною держави перебуває близько 6000 об'єктів культурної спадщини, з них 2010 – пам'ятки археології, 1164 – пам'ятки історії, 164 – пам'ятки архітектури.

До кращих обласних музейних закладів належать археологічний музей (с.Трипілля — трипільська культура), Яготинський історичний, що включає музей-садибу народної художниці К.Білокур, археологічний музей "Добранічівська стоянка", Білоцерківський краєзнавчий музей та ціла низка музеїв-садиб визначних постатей — К.Білокур, І.Козловського, К.Стеценка, В.Заболотного, М.Вовчка, О.Корнійчука, А.Малишка та інших. Предметом особливої гордості області є Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав", що налічує 23 музеї.

Визнані туристично-культурні центри області – міста Біла Церква, Бориспіль, Переяслав-Хмельницький, Ржищів та інші в сукупності з широким спектром закладів сучасної модернізованої сервісної інфраструктури стрімко трансформують їх в потужних генераторів пакетів високоякісних туристичних послуг.

На території Київської області нараховується 194 території та об'єкти природно-заповідного фонду, у тому числі 23 об'єкти загальнодержавного значення (2 національних природних парки, 15 заказників, 2 пам'ятки природи, 1 дендрологічний парк, 3 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва) та 171 об'єкт місцевого значення (82 заказника, 59 пам'яток природи, 11 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 17 заповідних урочищ та 2 регіональні ландшафтні парки).

З метою популяризації туристичних можливостей Київської області, розроблено і впроваджуються тематичні туристичні маршрути: "Музейна скарбниця Київщини", "Козацькими шляхами Київщини", "Визначні місця Київського Поросся", "Трипільська культура на Київщині", "Місцями бойової слави Київщини", "Голодомор 1932-1933 рр. на Київщині", "Подорож у

Київську Русь", "Старожитності Вишгородщини", "Мистецька Яготинщина", "Край Марусі Богуславки", "Київський укріпрайон", —Шевченко на Київщині.

Сьогодні найбільш динамічно зростаючим сектором світового туристичного господарства є сфера сільського зеленого туризму. Розвиненими місцями зеленого туризму є села Білоцерківського, Богуславського, Вишгородського, Кагарлицького, Переяслав-Хмельницького районів.

На Київщині велика кількість пам'яток історії, архітектури та мистецтва. Багато з них мають загальнодержавне, а деякі - світове значення. Музей народної архітектури та побуту Середньої Надніпрянщини- музей просто неба, розташований в околицях Переяслав-Хмельницького. Входить до складу національного - етнографічного заповідника «Переяслав».

Київщина має цінні курортологічні ресурси, що зумовило розвиток двох кліматичних курортів загальнодержавного значення: Пуща-Водиця (13,3 тис. місць) та Конча-Заспа (14,7 тис. місць). Мережа санаторних закладів області представлена 46 об'єктами. Загальна місткість закладів курортного лікування складає близько 10.2 тис. місць , площа - 382,8 га. Кількість дитячих оздоровчих закладів, що розташовані у місті, становить 237, де можуть відпочивати понад 40 тис. дітей. Мережа закладів відпочинку (з урахуванням тих, що функціонують періодично) включає 40 будинків та пансіонатів, 30 оздоровчих таборів, водноспортивних і веслувальних баз, 13 спортивно-риболовецьких баз. Загальна місткість закладів відпочинку (без спортивних баз) становить 16,0 тис. місць.

Розвиненими місцями зеленого туризму є села Білоцерківського, Богуславського, Вишгородського, Кагарлицького, Переяслав-Хмельницького районів. На території Київської області нараховується 194 території та об'єкти природно-заповідного фонду, у тому числі 23 об'єкти загальнодержавного значення та 171 об'єкт місцевого значення. З них – 2 національних природних парки, 15 заказників, 2 пам'ятки природи, 1

дендрологічний парк, 3 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.

До об'єктів місцевого значення входить 82 заказника, 59 пам'яток природи, 11 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 17 заповідних урочищ та 2 регіональні ландшафтні парки. Київська область завдяки сприятливим кліматичним умовам, має різнопрофільні лікувально-оздоровчі та санаторно-курортні заклади, а саме в Броварському, Києво-Святошинському, Миронівському, Обухівському, Переяслав-Хмельницькому районах та м.Боярка, м.Буча, м.Ворзель, м.Ірпінь і м.Миронівка.

Для уточнення туристської інфраструктури Київської області потрібно проаналізувати динаміку кількості засобів розміщення в цьому регіоні (Таблиця 2.5)

Таблиця 2.5

Колективні засоби розміщення в Київській області на період з 2011 по 2018 роки

Роки	Кількість колективних засобів розміщення, од	Кількість місць у колективних засобах розміщення, од	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення
2011	142	15353	222121
2012	134	14945	232239
2013	170	16572	242648
2014	164	16578	224780
2015	158	16559	202471
2016	176	15744	294844
2017	162	13017	293519
2018	118	9489	374943

Джерело: складено на основі[51]

За даними таблиці, ми бачимо, що кількість засобів колективного розміщення в 2018 році зменшилися в порівнянні з 2011 роком. Проте кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення навпаки збільшилась.

До туристичної інфраструктури Київської області належить 118 об'єктів готельного господарства загальною місткістю 5,6 тис.місць, 34 бази відпочинку на 4,2 тис.місць, 6 туристичних баз на 271 місце. Протягом 2014-2018 років в області відкрито 54 нових готелі загальною місткістю 1,6 тис. місць та 3 мотелі на 42 місця, проте припинили свою діяльність фізично застарілих 20 баз відпочинку на 3740 місць та 10 туристичних баз на 228 місць. Динаміка показників готельного господарства Київської області зображена на Рисунку 2.3.

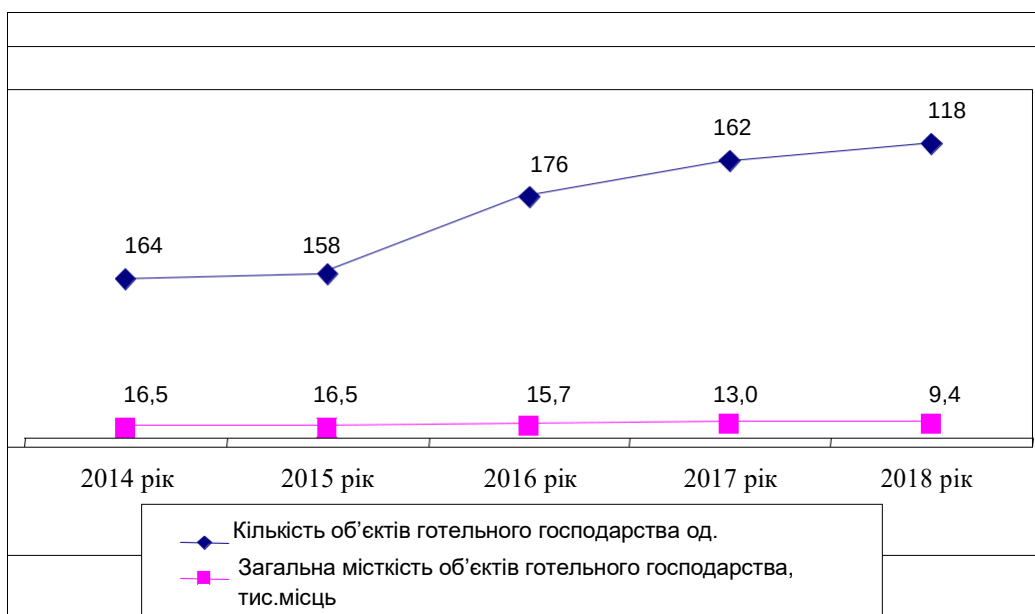

Рис. 2.3. Динаміка показників готельного господарства Київської області протягом 2014-2018 років.

У 2018 році в об'єктах туристичної інфраструктури Київської області було розміщено 374,9 тис. осіб, що на 150,1 тис осіб, або 66,8% більше ніж у 2014 році. Крім цього, майже 24,6 тис. туристів відвідали область не зупиняючись в об'єктах туристичної інфраструктури.

Суттєво збільшилось відвідування туристами міст Чорнобиль та Прип'ять, а також Чорнобильської АЕС. За попередніми даними, у 2018 році у порівнянні з 2014 роком кількість відвідувань збільшилося майже у 11,5 раза та склало понад 63 тис. осіб. Серед відвідувачів дві третини становлять іноземні туристи, одну третину – внутрішні туристи.

Продовжує розвиватися сільський зелений туризм. Станом на 01.01.2019 у селах Білоцерківського, Богуславського, Вишгородського, Кагарлицького, Переяслав-Хмельницького районів та місті Ржищів функціонує 27 садиб сільського туризму (агросадиб), що пропонують туристам широкий спектр можливостей для сімейного відпочинку та активного дозвілля. За 2018 рік їх послугами скористалися майже 8,4 тис. осіб, що у 2,7 разабільше, ніж у 2014 році.

Також, можна проаналізувати чисельність відвідувачів Київської області з метою туризму протягом 2014-2018 років (Рис.2.4)

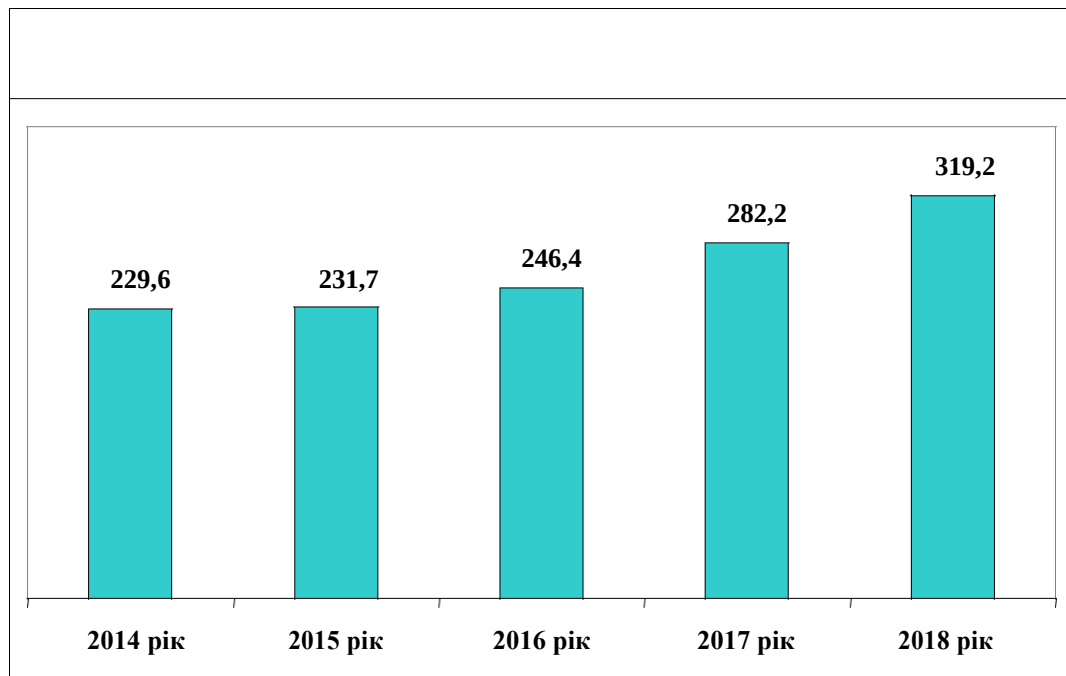

Рис. 2.4. Чисельність туристів, що відвідали Київську область протягом 2014-2018 років, тис.осіб

За попередніми даними, у 2018 році Київську область відвідало 319,2 тис. туристів (з них 36,1 тис. іноземних), тоді як у 2014 році – 229,6 тис.туристів (з них 19,0 тис. іноземних).

Варто відзначити, що ресторанне господарство є частиною соціальної та туристичної інфраструктури міста, яка забезпечує задоволення фізичних потреб населення. Це означає, що попит на дані послуги існує постійно, в той же час масштаби споживання визначаються рядом причин, серед яких зазвичай на перший план виносять показники економічного стану населення.

Психологічні фактори - важливий аспект у традиції споживання їжі поза домом. Розвиток галузі, на жаль, базується на певних стереотипах радянської епохи. Цей психологічний фактор, на нашу думку, є рівноцінним порівняно з доходами населення у причинах пояснення незаповненості ринку. Відвідування ресторану зазвичай було спричинене певним приводом, святом, вважалось, що хороша господиня повинна годувати родину власноруч приготованими стравами. Через це досі ресторани іноді сприймаються як місця безцільного проведення часу. Натомість, у більшості європейських країн споживання їжі поза домом не вважається чимось особливим, аж до першої ранкової чашки кави у сусідньому кафе. Окрім того, незаповненість ніші закладів середнього цінового сегмента робить можливість відвідування закладу дуже обмеженою – українці часто мають обирати між недешевою їжею, схожою на домашню, та закладами з ексклюзивними, але дуже дорогими стравами. Різноманіття концепцій і можливість персоналізованого вибору робить споживання набагато привабливішим. Тому розвиток різнотипних закладів буде стимулювати розвиток галузі в цілому.

Ресторанне господарство Київської області станом на 2018 р. представлене 1735 юридичними особами (фізичних, за різними оцінками, нараховують приблизно вдвічі більше). При цьому за роки незалежності кількість закладів, хоч і зменшилась, але порівняно з країною в цілому не в 3, а менше, ніж в 2 рази. Можна також відмітити якісну трансформацію мережі закладів столиці, особливо за останні 5-7 років. Динаміка кількості закладів з приблизно річним доходом відбиває економічний стан країни в цілому. [53]

Проаналізуємо мережу ресторанного господарства в Київській області за 2018 рік (Табл. 2.6)

Таблиця 2.6

**Мережа ресторанного господарства в Київській області в 2018 році
у порівнянні з іншими регіонами**

	Об'єкти ресторанного господарства, всього		з них кількість об'єктів підприємств юридичних осіб			
	кількість	в них місць	ресторанів	кафе	барів	їдалень
Київська	1735	89263	57	362	111	417
Одеська	3174	127032	74	632	337	195
Львівська	3628	156575	114	1023	393	682
Тернопільська	1345	61388	28	148	133	309
Черкаська	1279	57835	31	268	67	204
Рівненська	1491	79701	22	291	56	306

Джерело: складено на основі [51]

Проаналізувавши таблицю, ми бачимо, що кількість об'єктів ресторанного господарства в Київській області вдвічі поступається Одеській та Львівській. На нашу думку, це через те, що Львівська та Одеська область є осередком туризму в Україні, а також через те, що місто Київ є окремою адміністративною одиницею. Проте, Київська область випереджає за кількістю Тернопільську, Черкаську та Рівненську область.

В Київській області діє розгалужена мережа установ культури, до якої входять 848 клубів, 918 бібліотек, концертно-творча організація «Київщина», 237 музейних установ, зокрема всесвітньо відомий Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Значна частина музеїв розташована в меморіальних садибах, будинках, квартирах, тобто безпосередньо в нерухомих пам'ятках історії та культури. Наприклад, музей К. Стецька (Київська обл.), «Битва за Дніпро в районі Переяслава-Хмельницького» (відділ Переяслав – Хмельницького історико-культурного заповідника).

Київський обласний археологічний музей розташований на дніпровській кручі у с. Трипілля. У музеї представлені старожитності зарубинецької, черняхівської, пеньківської, колочинської, волинцівської та рогденської культур. За сучасними дослідженнями на території Київського Подніпров'я відомо понад 100 пам'яток трипільської культури. До музейного комплексу входить Дівич-гора, де виявлено святилище і могильник зарубинецької культури II ст.. до н. е.

На Київщині велика кількість пам'яток історії, архітектури та мистецтва. Багато з них мають загальнодержавне, а деякі – світове значення.

Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини-музей просто неба, розташований в околицях Переяслав-Хмельницького. Входить до складу національного - етнографічного заповідника «Переяслав».

В музеї представлено українське село Середньої Наддніпрянщини, як кінця XIX, початку XX 45т., так і будівлі та стоянки з часів пізнього палеоліту до часів Київської Русі. На території 30 га розміщено 13 тематичних музеїв, які є органічним продовженням музею-села. Музей ознайомлює з народною культурою, архітектурою та творчістю, звичаями та обрядами українців Середньої Наддніпрянщини. До уваги відвідувачів 122 пам'ятки народної архітектури, понад 30 тисяч пам'яток матеріальної і духовної культури.

Пам'ятки народної архітектури, понад 30 тисяч пам'яток матеріальної і духовної культури. На території музею розташовано 185 об'єктів, з них 104 пам'ятки народної архітектури XVII-XIX, в тому числі 20 дворів з хатами та господарськими будівлями, 23 різноманітні установки та майстерні, більше 20тисяч витворів народного мистецтва, знарядь праці, речей побуту, зібраних в лісостеповій зоні України. Прикрасою музею є два рукотворні ставки, дендропарк з десятками тисяч дерев та кущів, дбайливо доглянуті двори та городи.

Київщина має цінні курортологічні ресурси, що зумовило розвиток двох кліматичних курортів загальнодержавного значення: Пуща-Водиця (

13,3 тис. місць) та Конча-Заспа (14,7 тис. місць). Мережа санаторних закладів області представлена 46 об'єктами. Загальна місткість закладів курортного лікування складає близько 10,2 тис. місць , площа – 382,8 га. Кількість дитячих оздоровчих закладів, що розташовані у місті, становить 237, де можуть відпочивати понад 40 тис. дітей. Мережа закладів відпочинку (з урахуванням тих, що функціонують періодично) включає 40 будинків та пансіонатів, 30 оздоровчих таборів, водноспортивних і веслувальних баз, 13 спортивно-риболовецьких баз. Загальна місткість закладів відпочинку (без спортивних баз) становить 16,0 тис. місць.

Проаналізуємо кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів в Київській області з 2007 по 2017 рік (Табл. 2.7)

Таблиця 2.7

**Санаторно-курортні та оздоровчі заклади в Київській області з
2007 по 2017 рік**

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії – профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку	
	всього	у них ліжок, тис	всього	у них ліжок, тис	всього	у них місць, тис	всього	у них місць, тис
2007	14	2,6	5	0,8	3	0,2	57	8,4
2008	13	2,2	6	0,7	2	0,2	60	8,8
2009	13	2,3	6	0,8	2	0,2	59	8,6
2010	13	2,3	5	0,5	2	0,2	60	8,5
2011	13	2,2	5	0,5	1	-	62	8,8
2012	12	2,2	5	0,5	1	-	56	8,2
2013	12	2,2	5	0,6	1	-	57	8,2
2014	11	2,1	5	0,6	1	-	56	8,3
2015	12	2,4	4	0,6	1	-	52	7,9
2016	12	2,4	3	0,5	1	-	42	6,4
2017	10	2,1	2	0,5	1	-	36	4,6

Джерело: складено на основі [51]

За даними таблиці, можемо сказати, що кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, санаторіїв-профілакторіїв, будинків і пансіонат

відпочинку та баз відпочинку з 2007 по 2017 рік зменшилась. Це свідчить про те, що такий вид колективного розміщення стає менш популярним та прибутковим. Для повного дослідження туристично-рекреаційного комплексу Київської області проведемо SWOT – аналіз.

Для удосконалення туристичної діяльності в Київській області потрібно з'ясувати всі її сильні, слабкі сторони, загрози і можливості за допомогою SWOT – аналізу (Табл. 2.8)

Таблиця 2.8

SWOT - аналіз сфери туризму в Київській області

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
1. Вигідне географічне розташування регіону 2. Значний транзитний потенціал та розвинена транспортна інфраструктура 3. Наявність природно-заповідного фонду та рекреаційних зон, зокрема заповідників, заказників 4. Великий ресурс для розвитку внутрішнього туризму та туризму вихідного дня (м.Київ) 5. Висококваліфіковані трудові ресурси 6. Велика кількість об'єктів історико-культурної спадщини 7. Прямий інтерес інвесторів в зв'язку з географічним положенням та безпосереднім зв'язком з м.Київ	1. Відсутність туристичного ринку та системного розвитку (немає єдиної концепції розвитку та роботи з існуючими суб'єктами та об'єктами туристичного ринку) 2. Брак та недосконалість туристичної інфраструктури та послуг сучасного рівня та їх невідповідність міжнародним стандартам. 3. Відсутність інформаційного забезпечення для туристичних продуктів 4. Недооцінка значення туризму для розвитку регіону 5. Зростання кількості підприємств туристичного бізнесу у «тіньовому» секторі.
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
1. Адаптація до сучасних європейських стандартів 2. Формування кластерної моделі розвитку туризму 3. Створення єдиної концепції сталого розвитку туризму в регіоні 4. Створення умов для розвитку туристичної інфраструктури європейського рівня з залученням міжнародних інвестицій 5. Зростання економічних показників та прямих надходжень до бюджетів за рахунок розвитку туристичного бізнесу	1. Політична і соціально-економічна нестабільність 2. Загострення чи продовження воєнного конфлікту на сході 3. Нестабільність курсу національної валюти 4. Погіршення умов фінансування і кредитування 5. Значна частка тіньової економіки 6. Складність процедур сертифікації і стандартизації товарів та послуг

Джерело: складено автором

Проведений SWOT- аналіз засвідчує, область має потужний потенціал для здійснення більшості видів туристично-рекреаційної діяльності, використання якого суттєво лімітується низкою загроз, для подолання яких слід обрати чітку стратегію.

2.3. Економічні аспекти розвитку туризму в Київській області

Київська область за обсягами валового регіонального продукту (ВРП), який у 2017 році становив 157,0 млрд.грн., належить до п'ятірки економічно розвинутих регіонів України (після міста Києва, Дніпропетровської та Харківської областей).

Випереджаючі темпи зростання ВРП Київської області у порівнянні із загальнодержавними темпами сприяли тому, що починаючи з 2017 року ВРП у розрахунку на одну особу перевищував відповідне значення показника в цілому по Україні, зокрема у 2017-2018 роках у середньому на 20%, проте поступався таким економічно розвинутим регіонам як м.Київ та Дніпропетровська область, а також Нижньосілезькому воєводству Республіки Польща. Позитивна динаміка зростання ВРП області сприяла підвищенню частки Київщини у валовому внутрішньому продукті України з 3,4% у 2010 році до 4,5% у 2018 році.

Київська область є інвестиційно привабливим регіоном України, про що свідчить позитивна динаміка капітальних інвестицій, які були спрямовані на модернізацію економіки Київщини протягом 2015-2018 років.

За рахунок усіх джерел фінансування у 2018 році освоєно майже 40,7 млрд.грн. капітальних інвестицій. Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій є власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоєно 52,9% загального обсягу. Частка запозичених коштів за рахунок кредитів банків та інших позик становила 10,2 відсотка. Кошти населення на

індивідуальне житлове будівництво складають 13,1%, капітальних інвестицій за рахунок державного та місцевих бюджетів – 2,2 відсотка.

Загальна структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності засвідчує, що за останні 8 років найбільш інвестиційно привабливими галузями були промисловість, будівництво, оптова та роздрібна торгівля, сільське господарство, транспорт та зв'язок, сумарна питома вага яких становить 94,1% загальнообласного обсягу інвестицій.

Київська область займає 5 місце (після м. Київ, Дніпропетровської, Харківської областей) серед регіонів України за обсягом залучення прямих іноземних інвестицій.

Станом на 31.12.2018 обсяг прямих іноземних інвестицій становив 1591,6 млн.дол.США, що у розрахунку на одну особу населення складає 906,7 дол.США.

Майже 60% іноземних інвестицій припадає на Києво-Святошинський, Броварський, Миронівський райони та м.Бровари. Інші 40% іноземних інвестицій розподілені між усіма районами області.

У 2018 році цей показник становив 49,4 тис. осіб, що майже у два рази менше порівняно з 2010 роком (108,2 тис. осіб).

Попит на робочі місця значно перевищує пропозицію. На одне вільне робоче місце претендує 12 осіб серед службовців та працівників сфери торгівлі. Найбільша пропозиція робочої сили серед технічних службовців – 14 осіб на одне вільне робоче місце, найменша пропозиція серед менеджерів-професіоналів - 4 особи.

Рівень оплати праці на Київщині залишається одним із найвищих, поступаючись лише м.Києву, Донецькій та Дніпропетровській областям. Заробітна плата за 2018 рік на 26,6% перевищила середній розмір по Україні (9097 гривні).

Найвищу заробітну плату в економіці отримували працівники транспорту, складського господарства, а серед промислових видів діяльності – працівники підприємств з виробництва комп'ютерів, електронної та

оптичної продукції, де заробітна плата в 1,7–8,6 рази перевищила середній показник по економіці області.

Проаналізуємо показники роботи суб'єктів туристичної діяльності у 2017 році в Київській області (Табл. 2.9)

Таблиця 2.9

Показники роботи суб'єктів туристичної діяльності у 2017 році в Київській області у порівнянні з іншими регіонами

(тис.грн)

	Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних обов'язкових платежів)	У тому числі від екскурсійної діяльності	Сума комісійних, агентських і інших винагород	Операційні витрати
Київська	23208,2	8929,0	10332,6	18966,4
Одеська	154253,5	7780,5	35593,1	128788,4
Львівська	380990,5	5297,2	44121,1	159392,0
Рівненська	8036,3	118,3	3105,2	7611,2
Черкаська	5670,1	1129,2	2480,9	6262,1
Харківська	34596,6	275,3	13482,9	35027,6
м.Київ	17389789,7	21884,5	512821,1	14168954,9

Джерело: складено на основі[56]

Проаналізувавши таблицю, можна сказати, що Київська область має маленький дохід від надання туристичних послуг в порівнянні з великими регіонами, як Львівська та Одеська. Найбільший дохід приносить - місто Київ, найменший – Черкаська область.

Також, буде доречним, проаналізувати вартість реалізованих населенню турагентами туристичних путівок у 2017 році в Київській області (Табл. 2.10)

Таблиця 2.10

**Вартість реалізованих населенню турагентами туристичних
путівок у 2017 році в Київській області в порівнянні з іншими регіонами**

(тис.грн)

	Усього	З них		
		Громадянам України для подорожі		Іноземцям для подорожі у межах України
		В межах України	За кордоном	
Київська	240900,5	4468,9	236431,6	-
Львівська	368113,0	119113,9	238425,9	10573,2
Полтавська	64954,3	214,9	64735,6	3,8
Запорізька	296394,1	29223,9	267170,2	-
м. Київ	2108798,6	115030,9	1987435,2	6332,5

Джерело: складено на основі [56]

За даними таблиці, ми можемо сказати, що в основному, в Київській області, туристичні путівки були продані громадянам України для подорожі за кордон. Також, ми бачимо, що вартість туристичних путівок в Київській області, складає менше ніж в Львівській, Запорізькій областях та місто Київ.

2.4. Аналіз ресурсного потенціалу міста Славутич

Славутич - місто обласного підпорядкування в Київській області, розташоване на лівому березі Дніпра, з населенням близько 25 тис. осіб. Славутич розташований на 200 кілометрів північніше від столиці, біля кордону з Білоруссю. З усіх боків місто оточене густим лісом, наче острів цивілізації серед моря високих сосен. Місто збудували спеціально для персоналу ЧАЕС одразу після аварії, і досі більшість його населення пов'язана з атомною галуззю. [52]

За роки існування в Славутичі створена сучасна соціальна інфраструктура. Її розвиток є одним з факторів стабільної демографічної

ситуації в місті. Реалізуються 10 програм для соціально незахищених груп населення, спрямованих на профілактику наркоманії та алкоголізму серед молоді, реабілітації дітей-інвалідів, оздоровлення, розвиток науки і освіти.

У місті побудовані чотири загальноосвітні школи, ліцей, Центр захисту дітей, Будинок дитячої творчості, Бібліотечно-інформаційний центр для дітей, фізкультурно-оздоровчі комплекси загальною площею 3,5 тис. Кв. м, дитячо-юнацька спортивна школа, стадіон, яхт-клуб. З 2000 року функціонує філія Національного технічного університету України (КПІ). Серед юних спортсменів є призери Кубків світу, Європи, України в багатьох видах спорту. На її п'яти відділеннях навчаються близько 800 дітей. Дошкільна система освіти налічує шість дитячих садків. В кожному дитячому саду є групи краєзнавства, музичні і спортивні зали, басейни з кабінетами лікувальної фізкультури.

Впроваджується програма ЮНІСЕФ «Славутич - територія, сприятлива для дитини». Також в місті є Центр молоді, сучасний центр зв'язку, мерія, інтернет-кафе, численні спортмайданчики, сучасні лікарні та готель. Близько 80% квартир міста розташовані в 5-9-дев'ятиповерхових будинках, решта 20% - в котеджах на одну-дві сім'ї. Частина населення Славутича складають колишні жителі міста Прип'ять, з них вісім тисяч в 1986 році були ще дітьми. Багато жителів досі працюють на ЧАЕС, займаючись питаннями поточної експлуатації, супроводом робіт зі створення інфраструктури для зняття ЧАЕС з експлуатації, виконанням робіт з перетворення об'єкта «Укриття» в екологічно безпечну систему. Вони добираються до станції на транспорті підприємства (електропоїздах).

Для Славутича характерний незвично високий рівень народжуваності і низький рівень смертності. Як результат, Славутич - місто з найнижчим середнім віком населення на Україні. Більше третини жителів міста - діти. Економічна депресія, спровокована закриттям ЧАЕС, і недостатня мотивація молоді міста викликали її відтік з Славутича. Як наслідок, існує тенденція до підвищення середнього віку.

Економічна і соціальна ситуація міста сильно залежить від ЧАЕС. До закриття ЧАЕС 2000 року там працювало дев'ять тисяч жителів міста, тобто приблизно половина дорослого населення. Після закриття станції там продовжують працювати три тисячі чоловік, які займаються зняттям ЧАЕС з експлуатації. Раніше 85% бюджету міста фінансувалися атомною станцією. Для того, щоб залучити в місто нових інвесторів, йому було надано статус вільної економічної зони.

Славутич має поки що невелику, але дуже яскраву історію, що пов'язана з трагедією на Чорнобильській АЕС та економічно-культурним відродженням Славутицького регіону, є унікальною та пізнавальною для туристів з усього світу.

Для туристів привабливими також є розташовані неподалік і найдревніші міста України з понад тисячолітньою історією – Чернігів та Любеч з їх культурними та історичними пам'ятками минулих століть.

У прилеглих рекреаційних зонах Славутича є можливості для розвитку еко-туризму, рибальства, полювання, пішохідного, водного туризму. Всі ці туристичні особливості роблять Славутич унікальним та несхожим на жодне місто України, і завдяки цьому, він має шанс зайняти свою нішу на ринку туристичних послуг та запропонувати своїм гостям нестандартні туристичні продукти.

Туристична інфраструктура Славутича:

Транспортна інфраструктура. До Славутича можливо дістатися автомобільним та залізничним шляхами. Декілька разів на добу курсує електропоїзд Славутич - Чернігів, один раз на добу електропоїзд Славутич – Київ. Місто має регулярне автобусне сполучення з Києвом, Черніговом, Любечем, Ріпками тощо. В місті також існує розвинена служба таксі.

Інфраструктура розміщення. Для розміщення туристів Славутич має місця різної цінової категорії, розміру та зручності. В місті є комфортабельний готель та три хостели, а також є можливість швидко винайняти приватні апартаменти (квартиру) подорожувати.

Інфраструктура інформації та зв'язку. В Славутичі успішно працює місцеве телебачення та виходить газета «Теледень-Славутич», в яких висвітлюються всі важливі для міста події, діють загальноміські Web-сайти: офіційні сайти Славутицької міської ради, КП «Агентство регіонального розвитку» Славутицької міської ради. Центральна площа в м.Славутич є зоною громадського безкоштовного доступу до Інтернету Wi-Fi.

Інфраструктура безпеки. Безпека присутності та пересування туристів на території міста Славутича забезпечується стабільною роботою міського відділу поліції та громадського об'єднання «Славутицька народна дружина». Медичне обслуговування туристів забезпечується не лише державною медичною установою, а й приватними клініками.

Інфраструктура організаційного супроводу. Структурні підрозділи виконавчого комітету Славутицької міської ради (відділ культури, національностей та релігій Славутицької міської ради, відділ інформації та зв'язків із громадськістю, відділ інформаційних технологій та електронного врядування Славутицької міської ради) та комунальні підприємства (КП «Агентство регіонального розвитку», КП «Управління з розвитку фізичної культури, спорту та туризму», КЗ «Кіноконцертний комплекс») можуть надати повний комплекс послуг щодо організації будь-якого виду туризму в Славутичі.

Інфраструктура Славутича знаходиться на рівні, здатному забезпечити сучасні потреби туристів та надає їм можливість почуватися комфортно та безпечно протягом всього періоду перебування в місті.

Туристичні ресурси Славутича:

Техногенні ресурси. Величезну зацікавленість, як бажаний туристичний об'єкт, вже протягом багатьох років викликає Чорнобильський регіон, який щорічно відвідують сотні делегацій. Відвідування зони відчуження може включати в себе: Чорнобиль, пам'ятні міста, церква, оглядовий майданчик об'єкту Укриття та Нового Безпечного Конфайнменту, місто Прип'ять та об'їзд навколо майданчику Чорнобильської станції.

Техногенні ресурси є унікальною можливістю наочно побачити наслідки однієї з найбільших техногенних катастроф людства та є принадою не лише для відвідувачів, які цікавляться ядерною енергетикою, але й для туристів - прихильників екстремального відпочинку. Цей напрямок може стати найбільш перспективним в процесі розбудови туристичної сфери в Славутичі. [55]

Архітектурні ресурси. Славутич - це неповторний національний колорит восьми колишніх Радянських Соціалістичних Республік, втілений в архітектурі тринадцяти кварталів міста з пам'ятниками та скульптурами. В місті працює Краєзнавчий музей, експозиції якого розкривають більш ніж 30-річну історію міста та трагічні сторінки минулого Чорнобильської АЕС. Неабиякий інтерес у туристів викликають архітектурні та культурні пам'ятки часів Київської Русі, що розташовані в безпосередній близькості до Славутича, на території міст Чернігова та Любеча. [52]

Природні ресурси (водні, лісові, флоро-фауністичні). Славутич - місто, яке збудоване в мальовничому краю на північному заході України, неподалік Дніпра, успадкувавши його давньослов'янську назву. Славутич оточений унікальними природними ландшафтами із водними об'єктами (річки, озера), сосновими лісами. У прилеглих рекреаційних зонах міста є широкі можливості для рибальства, полювання, пішохідних, велосипедних та водних прогулянок.

Мистецькі ресурси. Щорічно, вже протягом 25 років, в м. Славутичі проводиться Міжнародний фестиваль дитячої демократії, телебачення, преси та творчості «Золота осінь Славутича». У 2014 році було започатковано Міжнародний фестиваль кіно та урбаністики «86», що за 5 років став візитівкою міста та збирає більше 3000 учасників щороку. З 2016 року щоквітня у Славутичі проводиться Міжнародна конференція «Проблеми зняття з експлуатації об'єктів ядерної енергетики та відновлення навколишнього середовища» INUDECO, яку відвідують представники щонайменше 5 різних країн світу (Японія, США, Російська Федерація,

Німеччина, Польща та ін.). Щорічно, з 1989 року в першу суботу червня святкується День міста.

Спортивні ресурси. В Славутичі функціонує розвинена база для занять фізкультурою та спортом, що включає 5 фізкультурно-оздоровчих комплексів, спорткомплекс «Олімпієць», басейни, водноспортивну базу Яхт-клуб «Білі крила» та кінноспортивну базу. Спортивна інфраструктура надає можливість щорічно проводити велику кількість спортивних змагань різного рівня: змагання з футзалу, турніри з танцювального спорту, кіокушинкай карате, художньої гімнастики тощо.

Славутич повною мірою забезпечений туристичними ресурсами та має розвинену інфраструктуру на рівні маленького європейського містечка. Створення цікавих муніципальних туристичних продуктів здатне залучити туристів до міста та забезпечити успішний розвиток туристичної сфери.

Славутич є втіленням унікальної, екологічно сталої, зручної для життя архітектури, це затишна домівка для його мешканців та непересічна точка на карті для гостей з усього світу. Чисте повітря, близькість до природи, високий рівень благоустрою та відсутність громадського транспорту позитивно впливають на якість проживання.

Унікальний тваринний та рослинний світ. У лісах, що багатокілометровим кільцем оточують Славутич, можна зустріти: зайця, лисицю, болотяну черепаху, кабана, лося, козулю, єнотовидну собаку та багатьох інших. Птахів: сову бородату та сову вухату, велику білу чаплю, сіру та чорну чаплю, кулика-поручайника, удода, а поблизу Дніпра можна помітити зимородка звичайного. Частина з цих тварин і птахів є рідкісними.

В річках та озерах місцевості налічується біля 70 видів риб, у тому числі тих, що знаходяться на межі зникнення.

Розвиваються зелений, культурно-пізнавальний, індустріальний та екстремальний туризм. Наявна рекреаційна зона – гармонійне поєднання соснових і сосново-дубових високофітонцидних лісів з багатими

різнотравними луками, річка Дніпро, невеликі природні водойми, розмаїтий не лише рослинний, а й тваринний світ.

Однак, в туристичній сфері міста існує ряд проблемних питань, які на сьогоднішній день перешкоджають залученню туристів до Славутича, а саме:

- відсутність туристичного іміджу Славутича;
- відсутність розроблених туристичних продуктів і екскурсійних маршрутів;
- відсутність стратегії та заходів щодо розвитку й просування туристичних продуктів;
- недостатність інформування про туристичні можливості Славутича;
- недостатність туристичної інформаційно-рекламної продукції;
- відсутність відповідальних виконавців за виконання заходів розвитку туристичної сфери;
- відсутність дорожніх вказівників і туристично-інформаційних знаків українською та іноземною мовами;
- відсутність єдиного туристичного інформаційного центру з можливістю надання туристу інформації про цікавинки міста та розповсюдження брендваної туристичної продукції;
- відсутність впровадження сталого розвитку туризму.

Для досягнення позитивних результатів в туристичній сфері, міська влада Славутича має бути головним координатором заходів з розвитку туристичної сфери, сприяти створенню сталого розвитку туризму та застосуванню комплексного підходу до вирішення проблемних питань розвитку муніципального туризму в місті Славутич.

Висновок до розділу 2

Нинішня Київщина налічує біля 6000 пам'яток культурної спадщини, зокрема, 1194 пам'ятки різних епох-давніх поселень , городищ , могильників , курганів, змійових валів, місць битв та історичних подій, що входять до значних прошарків історії, які впродовж тисячоліть створювали підвалини сучасної цивілізації на території області.

Київська область має досить потужний природний рекреаційний потенціал і всі можливості для розвитку рекреаційної діяльності і туризму.

Проаналізувавши динаміку туристських потоків (в'їзних, виїзних, внутрішніх) в Київській області ми бачимо, що кількість іноземних туристів в 2018 році в порівнянні з 2012 роком, значно впала, тоді, як кількість внутрішніх туристів виросла. Проте, у 2015 році слід зазначити позитивну динаміку в'їзду іноземних громадян до Київської області.

Дохід від надання туристичних послуг в Київській області з 2016 по 2017 рік значно зменшився, проте в 2018 році дохід зріс на 216 % порівняно з 2017 роком, що є дуже гарним результатом.

Кількість засобів колективного розміщення в 2018 році зменшилися в порівнянні з 2011 роком. Проте кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення навпаки збільшилась.

До туристичної інфраструктури Київської області належить 118 об'єктів готельного господарства загальною місткістю 5,6 тис.місць, 34 бази відпочинку на 4,2 тис.місць, 6 туристичних баз на 271 місце. Протягом 2014-2018 років в області відкрито 54 нових готелі загальною місткістю 1,6 тис. місць та 3 мотелі на 42 місця, проте припинили свою діяльність фізично застарілих 20 баз відпочинку на 3740 місць та 10 туристичних баз на 228 місць. У 2018 році об'єктах туристичної інфраструктури Київської області було розміщено 294,6 тис. осіб , що на 69,8 тис осіб , або 31,0% більше ніж у 2014 році. Крім цього, майже 24,6 тис.туристів відвідали область не зупиняючись в об'єктах туристичної інфраструктури .

За попередніми даними, у 2018 році Київську область відвідало 319,2 тис. туристів (з них 36,1 тис. іноземних), тоді як у 2014 році – 229,6 тис. туристів (з них 19,0 тис. іноземних).

Кількість об'єктів ресторанного господарства в Київській області вдвічі поступається Одеській та Львівській. На нашу думку, це через те, що Львівська та Одеська область є осередком туризму в Україні, а також через те, що місто Київ є окремою адміністративною одиницею. Проте, Київська область випереджає за кількістю Тернопільську, Черкаську та Рівненську область. В Київській області діє розгалужена мережа установ культури, до якої входять 848 клубів, 918 бібліотек, концертно-творча організація «Київщина», 237 музейних установ, зокрема всесвітньо відомий Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав».

Київська область має маленький дохід від надання туристичних послуг в порівнянні з великими регіонами, як Львівська та Одеська. Найбільший дохід приносить - місто Київ, найменший – Черкаська область. Область займає 5 місце (після м. Київ, Дніпропетровської, Харківської областей)

серед регіонів України за обсягом залучення прямих іноземних інвестицій. Станом на 31.12.2018 обсяг прямих іноземних інвестицій становив 1591,6 млн.дол.США, що у розрахунку на одну особу населення складає 906,7 дол.США.

Славутич - місто обласного підпорядкування в Київській області, розташоване на лівому березі Дніпра, з населенням близько 25 тис. осіб. У прилеглих рекреаційних зонах Славутича є можливості для розвитку еко-туризму, рибальства, полювання, пішохідного, водного туризму. Всі ці туристичні особливості роблять Славутич унікальним та несхожим на жодне місто України, і завдяки цьому, він має шанс зайняти свою нішу на ринку туристичних послуг та запропонувати своїм гостям нестандартні туристичні продукти.

РОЗДІЛ 3. ПРОПОЗИЦІЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ МІСТА СЛАВУТИЧ НА ПРИНЦИПАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

3.1. Обґрунтування перспектив спеціалізації туристично-рекреаційної діяльності міста Славутич

Закриття Чорнобильської АЕС перетворило соціальну інфраструктуру Славутича з предмета гордості на джерело великих витрат. На неї йшла майже третина бюджету міста. Однак протягом багатьох років Славутич наполегливо скорочує свої енерговитрати без шкоди для соціальної сфери.

Славутич - наймолодше місто України. Його заснували після катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції. Сюди переселили співробітників, які продовжували обслуговувати три уцілілих енергоблоку підприємства. У той же час це місто стало символом солідарності з постраждалими в результаті аварії на Чорнобильській АЕС. Перші квартали міста звели в рекордно короткі терміни - не більше ніж за рік. Над цим працювало кілька будівельних команд з різних країн (тоді ще республік СРСР): Азербайджану, Вірменії, Грузії, Естонії, Латвії, Литви, Росії, і, власне, України.

Жителі м.Славутич, який знаходиться в 50 км від Чорнобильської атомної електростанції, готові перейти до принципів сталого розвитку.

Славутич вже приєднався до «Угоди мерів» і розробив власний план дій з енергозбереження. Те, що монофункціональний місто, яке знаходиться неподалік від атомної електростанції, взяв курс на раціональне енергоспоживання, - хороший сигнал для муніципалітетів, тому що це підвищує їх енергонезалежність. [52]

За останнє десятиліття населеному пункту вдалося зменшити споживання газу вдвічі. Такий результат дали перш заходи санації, такі як утеплення стін, покрівель і заміна вікон. Крім того, в Славутичі є котельня,

що працює на альтернативних видах палива - подрібненої деревини та торфі. Ця установка на 20% знизилася для міста потреба в використанні газу.

Маючи унікальний історичний, урбаністичний та архітектурний контекст, місто прагне стати новою культурно-туристичною, науковою позначкою на карті світу. Що в свою чергу суттєво покращуватиме існуючий стан суспільного розвитку та інфраструктури, сприятиме росту економіки мономіста, населення якого у черговий раз переживає соціальну кризу у зв'язку із завершенням більшої частини міжнародних проектів на майданчику ЧАЕС та у Зоні відчуження. Місто пост-катастрофи прагне перетворитися на місто соціального та культурного оптимізму, місто-першопрохідця культурної децентралізації і сталих міських реформ в Україні.

З 2014 року щорічно у Славутичі проводиться Міжнародний фестиваль кіно та урбаністики «86». Засновником фестивалю є громадська організація «86», що була створена з метою сприяння сталому міському розвитку міста Славутич за допомогою культурних заходів, показів документального кіно та партисипативного мистецтва. Унікальна історія і ландшафт міста, а також його близькість до Чорнобильської АЕС тісно переплетені з основними темами фестивалю: урбаністика, навколишнє середовище та енергетика. Фестиваль досліджує ці теми в міждисциплінарному розрізі за допомогою документальних фільмів, воркшопів, дискусій і мистецьких проектів. Аудиторія фестивалю постійно збільшується й сьогодні складає більш ніж 2000 осіб. [52]

Аналізуючи вищесказане, ми бачимо, що місто Славутич не дотримується сталого розвитку саме туризму. Оскільки Славутич є транзитною точкою на шляху до ЧАЕС, м. Прип'ять та Зони відчуження, що є на даний момент популярним місцем для здійснення туризму, ми хочемо запропонувати впровадити проект еко-дестинації для міста Славутич. Для того, щоб в контексті Чорнобильської катастрофи продемонструвати туристам сталий розвиток регіону, що включає екологізацію, контроль стану

навколишнього середовища. Відстань між ЧАЕС, м. Прип'ять та м. Славутич зображено на карті (Додаток А).

Оскільки тури в Чорнобиль включають в себе, в основному, поїздки на один або кілька днів для огляду ЧАЕС зсередини, сплави на каяках по річці Прип'яті і всілякі екскурсії, можна пропонувати туристам користування інфраструктурою (ресторани, проживання) в місті Славутич. На обід туристів відвозять в 19-ю столову ЧАЕС. Вона годувала співробітників електростанції до і після аварії, сюди ж приходили обідати робочі, які побудували новий безпечний «конфайнмент» - купол, який накрив четвертий енергоблок.

У Зоні туристів часто вже ніде розміщувати на ніч, тому що все більше людей їдуть в багатоденні тури, з ночівлею. Тому нам важливо, щоб люди їздили у відпустку не тільки в зону, але і під зону. Цим місцем може стати Славутич. І місцеві жителі, підприємці і влада теж дуже зацікавлені в притоці туристів.

У турфірмі SoloEast розповіли, що в 2019 році кількість туристів зросла на 30%, а на літо бажаючі відвідати зону відчуження забронювали на 40% більше місць. У компанії Chernobyl Tour також повідомили про зростання попиту на екскурсії на 30-40% після виходу серіалу «Чорнобиль». Турфірма тепер навіть пропонує спеціальний тур по локаціях, які засвітилися в серіалі. Зокрема, туристам показують бункер, в якому радянські чиновники вирішили не евакуювати місцеве населення відразу після вибуху. Тури на англійській мові в середньому коштують близько 100 доларів на одну людину.

Тур фірма «Чорнобиль тур»: компанія обслуговує близько 25% туристів. Вона і друга за обсягом фірма охоплюють приблизно 45% ринку. Наступні шість фірм дають всі разом ще 35%. Тур для іноземців об'єктивно коштує дорожче - собівартість вище. По-перше, зона дорожче бере за свої послуги для них. По-друге, потрібен гід, який володіє іноземною мовою, його робота коштує дорожче. Дорожче виходить в будні дні, так як групи менше. Одноденний тур для іноземця обходиться в \$ 100. У вихідні дні за рахунок того, що групи більше - дешевше.

Проте, перш ніж завойовувати частку туристів до міста Славутич, потрібно розробити проєкт по його екологічності.

3.2. Розробка проєкту програми розвитку еко-дестинації міста Славутич

Для впровадження принципів сталого розвитку у місто Славутич, пропонується розробити програму розвитку міста, як еко-дестинації. В програмі розроблено науково-практичні рекомендації щодо застосування критеріїв сталого туризму для еко-дестинації міста в удосконаленні системи регулювання сталого розвитку туризму на регіональному рівні (табл.3.1.)

Таблиця 3.1

Програма розвитку міста Славутич, як еко-дестинації в контексті сталого розвитку туризму

Ціль	Заходи	Виконавець	Термін виконання
Сортування сміття	Організація умов для сортування сміття по місту. Встановлення контейнерів та переробка відсортованих відходів.	Держава	2020-2021 рр.
Створення Еко-парку	Організація екологічного парку, який буде дотримуватися принципів сталого розвитку, у вигляді сонячних ліхтарів, накопичувачів дощової води, систем утилізації батарейок.	Інвестор	2020-2022рр.

Продовження таблиці 3.1

Регулювати якість зайнятості	збільшувати кількість і якість місцевих робочих місць, створених і підтримуваних туризмом, включаючи рівень оплати праці, умови обслуговування і доступності всім без дискримінації за статевими, расовими ознаками, по інвалідності або інших причин	Держава	2020-2023рр.
Місцеве процвітання	максимізувати внесок туризму в процвітання дестинацій, включаючи збереження пропорцій туристського навантаження на регіон	Держава	2020-2023рр.
Створювати доступний туризм	забезпечувати безпечний і комфортний туризм для всіх відвідувачів незалежно від статі, раси, фізичних можливостей і т.д.	Держава	2020-2023рр.
Озеленення	посадка і вирощування місцевих видів рослин з метою збереження природного та біологічного різноманіття	Держава	2020-2023рр.

Продовження таблиці 3.1

Створення умов, механізмів, процедур і структур забезпечення сталого розвитку туризму в регіоні	- розробка і реалізація документів стратегічного планування (стратегій, концепцій) і регіональних програм у сфері сталого розвитку туризму; - визначення пріоритетних напрямків сталого розвитку туризму; - реалізація ефективної і скоординованої політики в сфері сталого розвитку туризму;	Держава	2020-2021рр.
Створення системи моніторингу сталого розвитку туризму	- створення, ведення та актуалізація регіонального туристського паспорта як інструменту організації моніторингу розвитку туристичної індустрії в регіоні; - проведення щорічних моніторингових досліджень; - надання своєчасної інформації про екологічні, економічних, соціальних, культурних і туристських проблемах, дотриманні прав людини;	Держава	2021-2023рр.

Джерело: складено автором

Найближчими цілями на 2020-2021 рік, які можна реалізувати, слід вважати сортування сміття та створення еко-парку.

Сортування сміття - дії по збору сміття в залежності від його походження. Поділ сміття робиться з метою уникнення змішення різних типів відходів та забруднення навколишнього середовища. Даний процес дозволяє подарувати відходам «друге життя», в більшості випадків завдяки вторинному його використанні і переробці. Поділ сміття дозволяє найбільш ефективно використовувати ресурси, повертаючи в виробничий оборот переробляючі види відходів. Відділення харчових і рослинних відходів допомагає запобігти утворенню займистих газів на звалищах. Отже, зменшується ймовірність пожеж на полігонах і шкідливий вплив на навколишнє середовище.

Сортування сміття дозволяє виділити те, що можна використовувати вторинно - як колись починали з металобрухту. Будівельне сміття йде відмінним наповнювачем при будівництві доріг або земляних споруд, деревні відходи можуть служити паливом, органіка перетворюється в компост і добриво.

Сортування важливе, щоб уникнути попадання в загальну купу небезпечних відходів, і це не тільки про батарейки. Ліки, хімікати, автомобільні шини і акумулятори краще переробляти окремо.

Сортування сміття, особливо там, де для цього всі умови, абсолютно нескладне. А головне - це внесок у вирішення проблем навколишнього середовища.

Сортуючи органічні відходи окремо від цінних ресурсів, людина дає можливість полігонам швидше відновлюватися (розкладання харчових відходів триває до місяця).

Відсортовані цінні ресурси вирішують економічні проблеми компаній, економлячи кошти на створення нових товарів або упаковок. Пластик можна робити з пластику, не витрачаючи на це дорогоцінні ресурси.

Також завдяки цьому зменшиться тиск на навколишнє середовище - у виробництві нових речей можна частково або повністю використовувати

матеріали зі старих виробів, таким чином зменшуючи загальну кількість відходів.

В чому полягає користь сортування відходів для жителів?

- Економія на вивезенні комунальних відходів може скласти від декількох десятків до сотень тисяч гривень;
- Пріоритетом для зниження тарифів по комунальних платежах будуть будинки, де є роздільний збір;
- Сортування відходів - ознака високої культури городян;
- Кожен зможе внести свій внесок в збереження планети Земля.

Складовими успіху для введення роздільного збору відходів:

- правильні контейнери з наочною графікою і зрозумілою інформацією
- надійна компанія, яка вивозить відсортовані відходи за узгодженим графіком
- активна участь жителів у сортуванні відходів

Велика частина того, що ми викидаємо, - матеріали, зроблені з невідновлюваних цінних природних ресурсів. Виділити вторинну сировину для переробки без втрат можна тільки до того, як воно потрапило у відро для сміття. Варто враховувати, що при виробництві нових речей теж утворюються відходи, і їх кількість досить значно. Спалювати відходи - дорого і неефективно. Сміттєспалювальні заводи не вирішують проблеми відходів, але можуть створити проблеми зі здоров'ям. Поділяючи відходи, ми починаємо замислюватися, як виробляти менше сміття. Адже 50-70% обсягу сучасного сміття - це упаковка.

Таким чином, у місті повинні переобладнати сміттєві майданчики і баки так, щоб була можлива розподіляти відходи на скло, органіку, метал, папір і пластик.

В Україні 4-7% території завалені сміттям. Існують близько 6 тисяч законних і приблизно 30 тисяч нелегальних звалищ. Площа офіційних

звалищ - 9 тисяч гектарів (для порівняння, площа Києва - 83,9 тисяч гектарів). Щодня кожен українець викидає мінімум 1 кг сміття. [57]

Причини, щоб почати сортувати відходи:

- Це допоможе зменшити кількість сміттєвих полігонів на території України.
- Поверне ресурси в цикл виробництва. Те, що ми називаємо сміттям, можна використовувати при виробництві нових речей: посуду, будматеріалів, асфальту, утеплювача, паперу і багато іншого.

Ось наприклад, як можна використовувати відходи у виробництві нових речей:

- 400 винних пляшок - 1 комплект скловати для ізоляції заміського будинку;
- 25 алюмінієвих банок - 1 дитячий велосипед;
- 26 пластикових пляшок - 1 флісова куртка;

Сортування сміття дозволить поліпшити екологію і зменшити шкоду здоров'ю. На звалищах через вплив дощової води відходи починають розчинятися, тим самим утворюючи токсичний звалища фільтрат. Він потрапляє в ґрунт і ґрунтові води, які пізніше виходять у вигляді ключів або джерел. Крім того, органічні відходи виділяти метан, які здатний самозайматися.

Також, сортування допоможе економії країни, регіону, міста. На утримання сміттєзвалищ витрачаються, в тому числі, і бюджетні кошти. А впровадження нових видів збору і переробки сміття допоможе не тільки створити додаткові робочі місця, а й використовувати відходи, наприклад, в якості вторинної сировини.

Створення еко-парку дозволить привернути увагу туристів та жителів міста до проблем навколишнього середовища, та допоможе відповідальніше відноситися до екології.

В парку планується встановити:

- вело генератори для заряду гаджетів;
- системи утилізації батарейок;
- проект «розумного будинк», який використовує сонячну енергію для опалення та підігріву води;
- накопичувачі дощової води для поливу газону;
- кінетичні скульптури;
- системи освітлення, що працюють від сонячної енергії;
- безкоштовний Wi-Fi.

Вуличні ліхтарі на сонячних батареях, які плануються бути встановленими в парку, по праву можна вважати проривом передових технологій в світлотехніці. Вони використовують в своїй роботі енергію денного світла і є абсолютно нешкідливими для людей і навколишнього середовища. Простота установки світильників не вимагає великих витрат, а тривалий термін служби дає можливість швидко окупити витрати на їх покупку. Ліхтарі працюють в автоматичному режимі, немає необхідності включати і вимикати їх.

Вуличні світильники, обладнані сонячними конвекторами, працюють завдяки накопиченню в акумуляторі електричного заряду, одержуваного від сонячної батареї. Ця конструкція повністю самостійна, так як всі елементи в ній мають мініатюрними розмірами і вмонтовані безпосередньо в світильник. Ясним сонячним днем ці освітлювальні пристрої здатні накопичувати таку кількість енергії, якої має вистачити, щоб пізніше, без перебою, висвітлювати простір більше 10 годин.

Погода в нічний час ніяким чином не впливає на якість освітлення такими пристроями. Головне, щоб вони накопичили достатньо енергії днем. Такі ліхтарі не бояться ні зливових дощів, ні засніжених бур.

Отже, плюси вуличних ліхтарів на сонячних батареях:

- 1) Світильники екологічні і легко утилізуються.
- 2) Сонячні батареї не вимагають спеціального догляду. Їх не потрібно заправляти паливом, проводити профілактичне обслуговування.

3) Досить великий термін експлуатації (близько 25 років).

4) Використання таких освітлювальних приладів дозволяє істотно економити фінансові ресурси. Так як прокладка і облаштування ліній електропередач коштує набагато дорожче.

Накопичувач дощової води разом з відповідною системою використання дощової води забезпечує рівномірний і малошумний полив. Дощування, полив і чищення - для цього питна вода є занадто дорогою. У таких випадках рекомендується використання дощової води.

Дощову воду можна використовувати для поливу садів або городів і миття зовнішніх ділянок садиби або будинку, таких як тераса доріжці - це вигідна і екологічна альтернатива використанню питної води.

Основна з переваг її використання - істотне зменшення споживання водопровідної води, а також - зменшення водозабору з поверхневих і підземних вод, попереджає просідання ґрунту.

Батарейка - це хімічний пристрій, елементи якого при взаємодії між собою вступають в реакцію, в результаті якої ми отримуємо електрику. Кожен зі складових елементів є в тій чи іншій мірі токсичним і небезпечним.

Використану батарейку не можна зберігати вдома. Небезпечні речовини будуть виділятися в повітря і можуть завдати непоправної шкоди здоров'ю людини.

Утилізація батарейок досить трудомісткий і дорогий процес. В Японії батарейки поки не утилізують, оскільки там вважають, що ще не придумали оптимального способу утилізації. Батарейки збирають, сортують і відправляють в так звані сховища.

У Китаї діє схожа система. Батарейки збирають і закопують в величезні ями з поліетиленовим покриттям. Там вони будуть зберігатися до тих пір, поки не придумають прибутковий метод утилізації.

У країнах Євросоюзу батарейки переробляють. Тут чітко налагоджений процес збору та утилізації батарейок. Частина витрат на утилізацію спочатку включена у вартість нової батарейки. Всі знають, як необхідно правильно

сортувати батарейки, а пункти прийому використаних акумуляторів перебувати практично на кожному кроці. Щоб мотивувати людей приносити і здавати батарейки в супермаркетах і магазинах діє спеціальна система знижок. Здавши старі батарейки, ви отримуєте знижку на покупку нових. Кращих результатів по збору і переробці батарейок і акумуляторів досягла Німеччина. Близько 90% використаних батарейок перероблятися, а частина, що залишилася йде на зберігання.

Австралія також лідирує по утилізації батарейок. Щорічно тут переробляють 80% акумуляторів. Елементи живлення, які місцеві підприємства не можуть переробити, відправляють в Європу.

У США батарейки утилізують невеликі приватні компанії. Спонсорами таких підприємств часто стають самі виробники акумуляторних батарей. Так простіше контролювати процес утилізації. У США переробляють близько 60% елементів живлення.

В Україні, на жаль, немає налагодженого процесу збору та утилізації відпрацьованих акумуляторів. Найчастіше батарейки збирають волонтери або приватні організації. Офіційних місць спеціалізуються на переробці батарейки, на жаль, поки немає. Тому, ми сподіваємося, що місто Славутич виправить цю ситуацію.

Генератором електричної енергії називається пристрій, що перетворює хімічну, механічну або теплову енергію в електричний струм. Таким генератором, що використовується на велосипедах для харчування задніх ліхтарів і передньої фари, є динамо-машина.

Ланцюговий варіант велосипедного генератора зустрічається досить рідко. Однак є кілька різних виконань цього виду. Пристрій може оснащуватися USB портом для зарядки мобільних гаджетів. Цей зарядний пристрій працює безпосередньо від «роботи» на велосипеді - щоб подати електрику, треба крутити педалі. І не просто, а зі швидкістю велосипеда не менше 6 км / год. Максимальна швидкість - 50 км / год, після чого зарядка вимикається.

Висновки до розділу 3

Оскільки Славутич є транзитною точкою на шляху до ЧАЕС, м. Прип'ять та Зони відчуження, що є на даний момент популярним місцем для здійснення туризму, ми хочемо запропонувати впровадити проект еко-дестинації для міста Славутич. Для того, щоб в контексті Чорнобильської катастрофи продемонструвати туристам сталий розвиток регіону, що включає екологізацію, контроль стану навколишнього середовища. Відстань між ЧАЕС, м. Прип'ять та м. Славутич зображено на карті (Додаток А). Оскільки тури в Чорнобиль включають в себе, в основному, поїздки на один або кілька днів для огляду ЧАЕС зсередини, сплави на каяках по річці Прип'яті і всілякі екскурсії, можна пропонувати туристам користування інфраструктурою (ресторани, проживання) в місті Славутич.

Для впровадження принципів сталого розвитку у місто Славутич, пропонується розробити програму розвитку міста, як еко-дестинації. В програмі розроблено науково-практичні рекомендації щодо застосування критеріїв сталого туризму для еко-дестинації міста в удосконаленні системи регулювання сталого розвитку туризму на регіональному рівні

Найближчими цілями на 2020-2021 рік, які можна реалізувати, слід вважати сортування сміття та створення еко-парку. Сортування сміття - дії по збору сміття в залежності від його походження. Поділ сміття робиться з метою уникнення змішення різних типів відходів та забруднення навколишнього середовища. Даний процес дозволяє подарувати відходам «друге життя», в більшості випадків завдяки вторинному його використанні і переробці.

Складовими успіху для введення роздільного збору відходів:

- правильні контейнери з наочною графікою і зрозумілою інформацією
- надійна компанія, яка вивозить відсортовані відходи за узгодженим графіком

- активна участь жителів у сортуванні відходів

В Україні 4-7% території завалені сміттям. Існують близько 6 тисяч законних і приблизно 30 тисяч нелегальних звалищ. Площа офіційних звалищ - 9 тисяч гектарів (для порівняння, площа Києва - 83,9 тисяч гектарів). Щодня кожен українець викидає мінімум 1 кг сміття.

Створення еко-парку дозволить привернути увагу туристів та жителів міста до проблем навколишнього середовища, та допоможе відповідальніше відноситися до екології.

В парку планується встановити:

- вело генератори для заряду гаджетів;
- системи утилізації батарейок;
- проект «розумного будинк», який використовує сонячну енергію для опалення та підігріву води;
- накопичувачі дощової води для поливу газону;
- кінетичні скульптури;
- системи освітлення, що працюють від сонячної енергії;
- безкоштовний Wi-Fi.

РОЗДІЛ 4. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕФЕКТІВ ПРОЕКТУ РОЗВИТКУ ЕКО-ДЕСТИНАЦІЇ МІСТА СЛАВУТИЧ

4.1. Оцінка економічних ефектів розроблених пропозицій

Нами було розроблено пропозиції, які мають економічний ефект від їх впровадження.

Проаналізуємо економічний ефект від сортування сміття.

Сміття є унікальним ресурсом: платити готові і за його придбання, і за продаж. При цьому він невичерпний. Щорічно кожен житель виробляє 300-400 кг побутового сміття. Це означає, що на місто з населенням 1 млн. чоловік припадає 300-400 тонн сміття в рік. І з часом це число зростає.

У звичайному контейнері для змішаного сміття багато об'ємних відходів, які при цьому мало важать, наприклад, папір і пластик. Якщо вторсировину складати в окремий бак, можна заощадити до 70% на вивезенні змішаних відходів: адже для них знадобиться набагато менше контейнерів.

Ось наприклад вартість вивозу сміття:

- Звичайне сміття – 1 тис. грн. за 1000 кг
- Сортоване сміття – 300 грн. за 1000 кг

Для проведення розрахунків, доцільно дізнатися кількість туристів на рік у Чорнобилі. За даними Інтернет джерел, станом на 2019 рік, місто відвідало 75 000 людей. Прогнозовано збільшення потоку туристів у 2020 році на 30 % . Таким чином, кількість туристів в Славутич в 2020 році також може становити 97 500 людей.

Тепер порахуємо можливу кількість сміття від туристів в рік:

$$K = \frac{K_T \cdot K_d \cdot K_{см/р}}{365}, \quad (4.1)$$

де $K_{см}$ – кількість сміття від туристів в рік;

K_T – кількість туристів в рік;

K_D – кількість днів середньостатистичного туру в місто

Славутич; $K_{CM/p}$ – кількість сміття за рік на 1 людину.

$$\frac{97500 \cdot 2 \cdot 300}{365} = 160\,273 \quad (4.2)$$

Тобто, кількість сміття від туристів в місті Славутич в рік становить 160 273кг.

Різниця між звичайним сміттям та сортованим в гривнях становить 700 гривень. Тепер порахуємо економію від вивозу сортованого сміття в рік в місті Славутич:

$$E = K_{CM} \cdot B_{C/CM} \quad (4.3)$$

де E – економія від вивозу сортованого сміття в рік;

K_{CM} - кількість сміття від туристів в рік;

$B_{C/CM}$ – вартість вивозу сортованого сміття за 1 кг.

$$160\,273 \cdot 0,7 = 112\,191 \quad (4.4)$$

Тобто, економія на вивозі сортованого сміття в рік становить 112 191 гривень. Місто Славутич може створити комунальне підприємство для реалізації цього проекту, або провести тендер серед відповідних спеціальних підприємств.

Проаналізуємо витрати на першому етапі створення проекту сортування сміття (Табл. 4.1)

Таблиця 4.1

Витрати на першому етапі створення проекту сортування сміття

№ з/п	Стаття витрат	Прогнозоване значення, тис. грн.
1	Встановлення сортувальних контейнерів в туристичних місцях	40
2	Навчання на обслуговування контейнерів	10
3	Реклама	48

Джерело: складено автором

На основі даної таблиці, порахуємо економічний результат від сортування сміття:

$$EP = E - B, \quad (4.5)$$

де EP – економічний результат;

E - економія від вивозу сортованого сміття в рік;

B – витрати на першому етапі.

$$112\,191 - 98\,000 = 14\,191 \quad (4.6)$$

Таким чином, економічний результат від сортування сміття становить 14 191 грн.

Порахуємо за який термін окупиться сортування сміття:

$$= \frac{B_k}{P - B_p}, \quad (4.7)$$

де n – термін окупності;

B_k – витрати капітальні;

P – прибуток;

B_p – витрати поточні.

$$\frac{50\,000}{10000 - 4000} = 8$$

(4.8)

Отже, термін окупності сортування сміття становить 8 місяців.

Тепер проаналізуємо економічний ефект від створення проекту еко-парку.

Витрати на створення еко-парку становлять 1 мільйон 200 тисяч гривень. Інвестор може окупати свої вкладення створюючи там торгові точки у вигляді магазинів, кафе, ресторанів.

Порахуємо показники економічної ефективності еко-парку:

- 1) Кількість туристів, яка повинна відвідати парк для окупності (в натуральному виразі)

$$K = \frac{B_k}{ЧД}, \quad (4.9)$$

де $K_{т/н}$ – кількість туристів, яка повинна відвідати парк для окупності (в натуральному виразі);

B – витрати на створення проекту;

$ЧД_т$ – чистий дохід з одного туриста.

$$\frac{1\,200\,000}{50} = 24\,000 \quad (4.10)$$

Кількість туристів, яка повинна відвідати парк для окупності (в натуральному виразі) становить 24 000 людей.

2) Термін окупності

$$T_o = \frac{K_{т/н}}{ЧД_т},$$

де T_o – термін окупності парку;

$K_{т/н}$ – кількість туристів, яка повинна відвідати парк для окупності (в натуральному виразі);

$K_{в/д}$ – прогнозована кількість відвідувачів в день. парк для окупності (в натуральному виразі);

$$\frac{24\,000}{50} = 480$$

(4.12)

Таким чином, прогнозований термін окупності еко-парку становить 480 днів, що в принципі є гарним результатом для таких затрат.

Також, буде доцільним продемонструвати економічну ефективність від пропозиції сортування сміття у вигляді таблиці (Табл. 4.2)

Таблиця 4.2

Показники економічного обґрунтування проекту першочергових заходів створення дестинації сталого туризму

№ з/п	Вид проекту	Показники	Величина показника
1	Сортування сміття	Економія на вартості вивозу сортованого сміття, грн/кг	0,7
2	Сортування сміття	Річна кількість сміття від туристів, кг	160 273

Продовження таблиці 4.2

3	Сортування сміття	Річна економія від вивозу сортованого сміття, грн	112 191
4	Сортування сміття	Витрати на першому етапі, грн.	98 000
5	Сортування сміття	Економічний результат від сортування сміття, грн.	14 191
6	Сортування сміття	Термін окупності, міс.	8
7	Створення еко-парку	Кількість туристів, яка повинна відвідати парк для окупності (в натуральному виразі), осіб	24 000
8	Створення еко-парку	Чистий дохід з одного туриста, грн.	50
9	Створення еко-парку	Прогнозована кількість відвідувачів в день, осіб	50
10	Створення еко-парку	Термін окупності, днів	480

Джерело: складено автором

Отже, проаналізувавши таблицю, можна сказати, що показники економічного обґрунтування проекту є прийнятними та економічна ефективність доведена.

4.2. Аналіз соціальних ефектів розроблених пропозицій

Соціальна сталість - це широкий термін, що позначає етичне ставлення систем управління відходами до суспільства. Зокрема, це означає, що планування і управління муніципальними відходами повинно проводитися не тільки з метою задоволення вимог законодавства, а з усією відповідальністю перед населенням, яке зацікавлене в цьому питанні.

Для систем управління відходами виділяють 3 основні складові сталості:

- екологічну
- економічну
- соціальну

Тому оптимізація систем управління відходами повинна здійснюватися з урахуванням вимог екологічної безпеки, раціонального використання ресурсів, економічної ефективності та соціальної прийнятності.

Пріоритетними питаннями, які повинні розглядатися в соціальній сталості є: права і обов'язки громадян і роботодавців; відповідальність виробників послуг; відповідальність держави і контролюючих органів; охорона соціальної та навколишнього середовища; залучення населення.

Ці пріоритети розглядаються з 3-х різних сторін соціальної сталості:

- Соціальна прийнятність (системи управління сортуванням відходами повинні бути допустимими)
- Соціальна рівність (рівний розподіл користі і шкоди від систем управління сортуванням відходами між жителями)
- Соціальна функція (соціальна користь від систем управління сортуванням відходами)

Одним з основних аспектів при плануванні управління сортуванням відходами є соціальна сталість. Тобто система управління відходами повинна бути соціально прийнятною (не викликати незручність у населення), рівномірно охоплювати все населення і виконувати свою функцію, яка полягає в максимально безпечному сортуванні відходів.

Сучасні системи управління відходами в урбанізованих містах повинні задовольняти не тільки вимогам екологічної безпеки, а й бути економічно і соціально стійкими. Оцінка соціальних і економічних аспектів дозволяє врахувати внутрішні процеси систем управління сортуванням відходами з точки зору всіх зацікавлених сторін, знайти оптимальне рішення при сформованих умовах.

Створення системи управління сортуванням відходами не призводить до втрати соціальної привабливості для населення.

Розроблена пропозиція створення еко-парку також має соціальний ефект. Проект спонукає туристів та жителів міста до розумного використання електроенергії, заняттям спортом, та дає можливість покращити екологічний

стан міста спонукаючи людей сортувати сміття та утилізувати використані батарейки.

Також, соціальним та економічним ефектом для міста від створення еко-парку є податки. Адже, одне робоче місце в туризмі створює 7 робочих місць в пов'язаних галузях. Тобто, податки є поштовхом для розвитку міста.

Проаналізуємо соціальний ефект від розроблених пропозицій у вигляді бальної оцінки (Табл. 4.3)

Таблиця 4.3

Соціальний ефект від розроблених пропозицій

Критерій	Оцінка
1. Екологічність	5
2. Збереження громад	4
3. Соціальна відповідальність	5

Джерело: складено автором

Таким чином, можна дати висновок, що розроблені нами пропозиції представляють собою оптимальний баланс між економічною доцільністю і соціальною з урахуванням одержуваного екологічного ефекту.

Висновки до розділу 4

Нами було розроблено пропозиції, які мають економічний ефект від їх впровадження.

Проаналізуємо економічний ефект від сортування сміття. Сміття є унікальним ресурсом: платити готові і за його придбання, і за продаж. При цьому він невичерпний. Щорічно кожен житель виробляє 300-400 кг побутового сміття. Це означає, що на місто з населенням 1 млн. чоловік припадає 300-400 тонн сміття в рік. І з часом це число зростає.

Для проведення розрахунків, доцільно дізнатися кількість туристів на рік у Чорнобилі. За даними Інтернет джерел, станом на 2019 рік, місто відвідало 75 000 людей. Прогнозовано збільшення потоку туристів у 2020 році на 30 % . Таким чином, кількість туристів в Славутич в 2020 році також може становити 97 500 людей.

Кількість сміття від туристів в місті Славутич в рік становить 160 273кг. Різниця між звичайним сміттям та сортованим в гривнях становить 700 гривень.

Економія на вивозі сортованого сміття в рік становить 112 191 гривень. Місто Славутич може створити комунальне підприємство для реалізації цього проекту, або провести тендер серед відповідних спеціальних підприємств.

Економічний результат від сортування сміття становить 14 191 грн. Термін окупності сортування сміття становить 8 місяців.

Витрати на створення еко-парку становлять 1 мільйон 200 тисяч гривень. Інвестор може окупати свої вкладення створюючи там торгові точки у вигляді магазинів, кафе, ресторанів.

Кількість туристів, яка повинна відвідати парк для окупності (в натуральному виразі) становить 24 000 людей. Прогнозований термін окупності еко-парку становить 480 днів, що в принципі є гарним результатом для таких затрат.

Показники економічного обґрунтування проекту є прийнятними та економічна ефективність доведена.

Соціальна сталість - це широкий термін, що позначає етичне ставлення систем управління відходами до суспільства.

Для систем управління відходами виділяють 3 основні складові сталості:

- екологічну
- економічну
- соціальну

Створення системи управління сортуванням відходами не призводить до втрати соціальної привабливості для населення.

Розроблена пропозиція створення еко-парку також має соціальний ефект. Проект спонукає туристів та жителів міста до розумного використання електроенергії, заняттям спортом, та дає можливість покращити екологічний стан міста спонукаючи людей сортувати сміття та утилізувати використані батарейки.

Також, соціальним та економічним ефектом для міста від створення еко-парку є податки. Адже, одне робоче місце в туризмі створює 7 робочих місць в пов'язаних галузях. Тобто, податки є поштовхом для розвитку міста.

Розроблені нами пропозиції представляють собою оптимальний баланс між економічною доцільністю і соціальною з урахуванням одержуваного екологічного ефекту.

ВИСНОВКИ

Сталий туризм - це такий вид туризму, при якому забезпечується оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, підтримуються соціально-культурні особливості туристичних DESTINAцій та спільнот, які там проживають, забезпечується життєздатність довгострокових економічних процесів з огляду на їхню вигоду для всіх зацікавлених кіл. Сталий розвиток в туризмі передбачає позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних та економічних ефектів від туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного.

Згідно з «Порядком денним на XXI століття» сформульовано наступні принципи сталого розвитку туризму:

- ✓ сприяння утвердженню повноцінного і здорового способу життя людини в гармонії з природою;
- ✓ внесок в збереження, захист та відновлення екосистем Землі;
- ✓ розробка і застосування стійких моделей виробництва та споживання як основа для подорожей і туризму;
- ✓ співробітництво народів в області відкритої економічної системи;
- ✓ скасування тенденцій протекціонізму в сфері надання послуг туристичного характеру;
- ✓ обов'язковий захист навколишнього середовища як невід'ємна складова процесу розвитку туризму, повагу відповідних законів;

Аналіз зарубіжного досвіду дозволив виділити в сфері забезпечення сталого розвитку діяльності підприємств туристичної індустрії такі стратегічні напрямки:

- екологізація господарської діяльності: використання при будівництві туристичних об'єктів і інфраструктури екологічно безпечних матеріалів і технологій, впровадження екологічно ефективних енерго- і ресурсозберігаючих технологій в процесі виробництва туристичних товарів і послуг;

- екологічна сертифікація в туризмі, яка є ефективним способом подання екологічних відомостей для залучення нових мандрівників до прогресивних напрямків розвитку, що стимулює розробку нових якісних турпродуктів і послуг, найбільш екологічно дружніх навколишньому середовищу. Екологічний сертифікат виступає як ексклюзивний екологічний лейбл, своєрідний «знак якості»;

Стандарти системи Green Globe 21 охоплюють 6 сфер: зменшення обсягу відходів, багаторазове використання і переробка; ефективність використання енергії; управління використанням прісної води; управління стічними водами; екологічно чутлива торгова політика; соціальний і культурний розвиток.

Було детально проаналізовано туристичний потенціал Київської області, динаміку туристських потоків (в'їзних, виїзних, внутрішніх) в Київській області, рівень розвитку туристичної інфраструктури, доходи від надання туристичних послуг, що дозволило зробити висновок, що Київська область має досить потужний природний рекреаційний потенціал і всі можливості для розвитку рекреаційної діяльності і туризму.

Славутич - місто обласного підпорядкування в Київській області, розташоване на лівому березі Дніпра, з населенням близько 25 тис. осіб. У прилеглих рекреаційних зонах Славутича є можливості для розвитку еко-туризму, рибальства, полювання, пішохідного, водного туризму. Всі ці туристичні особливості роблять Славутич унікальним та несхожим на жодне місто України, і завдяки цьому, він має шанс зайняти свою нішу на ринку туристичних послуг та запропонувати своїм гостям нестандартні туристичні продукти.

Оскільки Славутич є транзитною точкою на шляху до ЧАЕС, м. Прип'ять та Зони відчуження, що є на даний момент популярним місцем для здійснення туризму, було запропоновано впровадити проект еко-дестинації для міста Славутич. Основною ідеєю для такої транзитної точки обслуговування туристів було обрано шанобливе ставлення до

навколишнього середовища, щоб в контексті Чорнобильської катастрофи продемонструвати туристам сталий розвиток регіону, що включає екологізацію, контроль стану навколишнього середовища. Відстань між ЧАЕС, м. Прип'ять та м. Славутич зображено на карті (Додаток А). Оскільки тури в Чорнобиль включають в себе, в основному, поїздки на один або кілька днів для огляду ЧАЕС зсередини, сплави на каяках по річці Прип'яті і всілякі екскурсії, було запропоновано туристам користуватися інфраструктурою (ресторани, проживання) в місті Славутич, що дозволить подовжити перебування туристів без шкоди здоров'ю, повноцінно обслужити їх та підвищити якість туристичних послуг.

Для впровадження принципів сталого розвитку у місто Славутич, пропонується розробити програму розвитку міста, як еко-дестинації. В програмі розроблено науково-практичні рекомендації щодо застосування критеріїв сталого туризму для удосконалення системи регулювання сталого розвитку туризму на регіональному рівні.

Найближчими цілями на 2020-2021 рік, які можна реалізувати, слід вважати сортування сміття та створення еко-парку. Поділ сміття призведе до уникнення змішення різних типів відходів та забруднення навколишнього середовища, дозволить подарувати відходам «друге життя», в більшості випадків завдяки вторинному його використанні і переробці.

Створення еко-парку дозволить привернути увагу туристів та жителів міста до проблем навколишнього середовища, та допоможе відповідальніше відноситися до екології.

В парку планується встановити:

- вело генератори для заряду гаджетів;
- системи утилізації батарейок;
- проект «розумного будинк», який використовує сонячну енергію для опалення та підігріву води;
- накопичувачі дощової води для поливу газону;
- кінетичні скульптури;

- системи освітлення, що працюють від сонячної енергії;
- безкоштовний Wi-Fi.

Було проаналізовано економічний ефект від сортування сміття, яке є унікальним ресурсом: платити готові і за його придбання, і за продаж, і при цьому він невичерпний. Було розраховано, що економія на вивозі сортованого сміття в рік становить 112 191 гривень. Місто Славутич може створити комунальне підприємство для реалізації цього проекту, або провести тендер серед відповідних спеціалізованих підприємств.

В роботі доведено, що економічний результат від сортування сміття становить 14 191 грн., термін окупності проекту сортування сміття становить 8 місяців.

Витрати на створення еко-парку становлять 1 мільйон 200 тисяч гривень, і для його реалізації запропоновано залучити приватні інвестиції. Інвестор може окупати свої вкладення, створюючи у парку торгові точки у вигляді магазинів, кафе, ресторанів. Згідно проведених розрахунків, кількість туристів, яка повинна відвідати парк для окупності (в натуральному виразі) становить 24 000 осіб. Прогнозований термін окупності еко-парку становить 480 днів, що загалом є гарним результатом для таких проектів.

Показники економічного обґрунтування запропонованого проекту є прийнятними та економічна ефективність доведена.

Соціальна сталість - це широкий термін, що позначає етичне ставлення систем управління до суспільства. Створення системи управління сортуванням відходами призведе до покращення екологічної обізнаності жителів, підвищення рівня відповідальності у ставленні до природних ресурсів, збереження довкілля, кращого ставлення жителів до туристів.

Розроблена пропозиція створення еко-парку також має соціальний ефект. Проект спонукає туристів та жителів міста до розумного використання електроенергії, занять спортом, та дає можливість покращити екологічний стан міста спонукаючи людей сортувати сміття та утилізувати використані батарейки.

Також, соціальним та економічним ефектом для міста від створення еко-парку є додаткові податкові надходження, адже, одне робоче місце в туризмі створює 7 робочих місць в пов'язаних галузях. Тобто, створення нових робочих місць та зростання податкових надходжень до бюджету має стати поштовхом для розвитку міста.

Розроблені нами пропозиції представляють собою оптимальний баланс між економічною доцільністю і соціальною з урахуванням одержуваного екологічного ефекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Програма дій —Порядок денний на ХХІ століття// Перекл. з англ.: ВГО —Україна. Порядок денний на ХХІ століття. К., 2000.
2. В. Смаль, І. Смаль. Туризм і сталий розвиток // Серія географічна. 2005. Вип. 32. С.163–173
3. Туризм и устойчивое развитие: Доклад Генер. секр. // Сессия (7; 1999). Нью-Йорк, 1999.
4. Gossiling S. Tourism – Sustainable Development Option? // Environmental Conservation, 2000. Vol. 27.N 3.
5. Местні Л. Зміна орієнтирів міжнародного туризму // Стан світу 2002. К., 2002.
6. Kluster J. Ecotourism and recourse conservation: a collect of papers from 2nd International Symposium: Ecotourism and resource Conservation, November 1990 / compiled by Jon A. Kluster, 1991.
7. Butler R. W. Tourism, Environment, and Sustainable Development. Environmental Conservation, 1991.
8. Hana Ayala. Resort Ecotourism: a Paradigm for the 21st Century. Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 1996. Vol. 37. N 5.
9. Смаль В.В., Смаль І.В. Світовий досвід розвитку екологічного туризму // Укр. геогр. ж-л. 2003. №4.
10. Michael H. Historical antecedents of sustainable development and ecotourism: new labels on old bottles // Sustainable Tourism: A Geographical Perspective. – Addison Weesley Longman Limited, 1998.
11. Кукурудза М. М. Менеджмент національних парків: Навч. пос. Львів, 2003.
12. Туризм и устойчивое развитие: Доклад Генер. секр. // Сессия (7; 1999). Нью-Йорк, 1999.
13. Местні Л. Зміна орієнтирів міжнародного туризму // Стан світу 2002. К., 2002.

14. Travel & Tourism Economic Impact 2017 Ukraine / World Travel & Tourism Council. – London, 2017.– 24 с.
15. Kluster J. Ecotourism and resource conservation: a collect of papers from 2nd International Symposium: Ecotourism and resource Conservation, November 1990 / compiled by Jon A. Kluster, 1991.
16. Доктрина сталого розвитку. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://semenets.soborna.org.ua>
17. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. - 2-ге вид., випр. та доповн. - К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. - 463 с.
18. Бланк І. Фінансовий менеджмент : навч. посібник / І. Бланк. – К. : Ельга, 2008. – 724 с.
19. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту : [підручник] ; пер. з англ. / Є. Ф. Брігхем. – К. : Молодь, 1997. – 1000 с.
20. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов: пер. с англ. / Р. Брейли, С. Майерс. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 1997. – 1020 с.
21. Ван Хорн Дж. К. Основы финансового менеджмента / Дж. К. Ван Хорн, Дж.М. Вахович. – 12-е изд. – М. : —И.Д. Вильямс, 2008. — 1232 с.
22. Верланов Ю. Фінансово-економічний механізм та інструменти політики туризму в Україні / Ю. Верланов // Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили. – 2005. – Том 38. – Випуск 25. – 2005. – С. 76-85.
23. Захарчук С. Фінансово-економічні проблеми функціонування туристичної галузі / С. Захарчук // Економіка. Управління. Інвестиції : електр. наук. фаховий вид.
24. Кулінська А. Особливості фінансового механізму державного управління суб'єктами невиробничої сфери (на прикладі туристичної галузі України) / А. Кулінська // Ефективність державного управління : збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 18/19. – С. 468-476.
25. Тринько Р. Джерела фінансування туристичної галузі: проблеми та шляхи вирішення / Р. Тринько // Економіка. – 2015. – №11(176). – С. 35-39.

26. Бойчик І. Економіка підприємства : навч. посібник / І. Бойчик. – К. : Атіка, 2006. – 93 с.
27. Шеремет О. Фінанси для фінансистів : підручник / [О. Шеремет, І. Дем'яненко, К. Багацька]. – К. : Центр навчальної літератури, 2013. – 122 с.
28. Нагорна О. Стратегія фінансового забезпечення підприємств комунального господарства: сутність та особливості / О. Нагорна // Ефективна економіка
29. Станіславчик Є. Н. Основи фінансового менеджменту / Є. Н. Станіславчик. – М. : Ось – 89, 2008. – 128 с.
30. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки розвитку туризму, створення умов безпеки туристів, роз-будови туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 183 // База даних «Законодавство України».
31. Охріменко О. Г. Фінансові аспекти функціонування туристичної галузі / О. Г. Охріменко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 394-402.
32. Коваленко Л. П. Краудфандинг – інструмент інтернет-маркетингу інноваційних туристичних проєктів / Л. П. Коваленко, Н. Б. Колотова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – №11. – С. 364-367.
33. Л. Ф. Мелько. Туризм у контексті сталого розвитку // Вчені записки Університету «КРОК». – 2017. – Випуск 48.
34. Бондаренко Т.М. Точки зростання виробництва: поняття, критерії та методика визна-чення / Т. М. Бондаренко // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 1. – С. 136-144.
35. Квартальнов В. А. Туризм : учебник / В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 320 с.

36. Мельниченко С. В. Інформаційні технології в туризмі: теоретичні та практичні аспекти / С. В. Мельниченко // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2010. – №2(6). – С. 129-138.

37. Мельниченко С. В. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика / С. В. Мельниченко. – К. : Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2008. – 493 с.

38. Михайліченко Г.І. Організація туристичних подорожей: навч. посіб / Г.І. Михайліченко, Ф.Ю.Єременко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011.- 392с.

39. Плотникова Н. И. Комплексная автоматизация туристического бизнеса. Ч. 1 / Н.И. Плот-никова. – М. : Советский спорт, 2000. – 318 с.

40. Скопень М. М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі / М. М. Скопень. – К. : Кондор, 2005. – 301 с.

41. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. - К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 537 с.

42. ГрушкоВ. І., НаконечнаО. С., ЧумаченкоО. Г. // Національні фінанси : [підручник.] – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. – 660 с.

43. Типологизация туристских дестинаций. Электронный ресурс : https://studref.com/626216/turizm/tipologizatsiya_turistskih_destinatsiy

44. Зарубежный опыт реализации концепции устойчивого развития туризма. Электронный ресурс: https://studref.com/626210/turizm/zarubezhnyy_opyt_realizatsii_kontseptsii_ustoychivogo_razvitiya_turizma#402

45. Экологический менеджмент для обеспечения устойчивого туризма. Электронный ресурс: https://studref.com/626211/turizm/ekologicheskiy_menedzhment_obespecheniya_ustoychivogo_turizma#756

46. Концепция развития устойчивого туризма, экологический туризм.

Електронний ресурс:

https://studref.com/593254/agropromyshlennost/kontseptsiya_razvitiya_ustoychivogo_turizma_ekologicheskii_turizm#482

47. Программа устойчивого туризма в составе 10-летней рамочной программы в области Устойчивого потребления и производства.

Електронний ресурс: <https://spaces.oneplanetnetwork.org/system/files/10yfp-stp-brochure-ru.pdf>

48. Политика устойчивого развития туризма в отеле «Марина Гранд Бийч», ККЗолотыеПески. Електронний ресурс:

<https://www.marinagrandbeach.bg/ru/page/ustojchiv-j-turizm>

49. Смарт-туризм: система взаємовідносин в дестинації. Електронний ресурс: https://www.researchgate.net/publication/322365118_Smart-turizm_sistema_vzaemovidnosin_v_destinacii

50. Сучасний стан та основні тенденції розвитку туристичних підприємств України. Електронний ресурс:

[file:///C:/Users/User/Downloads/piprp_2015_1\(1\)_24.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/piprp_2015_1(1)_24.pdf)

51. Головне управління статистики у Київській області. Електронний ресурс: <http://kyivobl.ukrstat.gov.ua/content/p.php3?c=708&lang=1>

52. Славутицька міська рада. Електронний ресурс: <http://e-slavutich.gov.ua/SitePages/home.aspx#>

53. Київська обласна державна адміністрація. Електронний ресурс:

54. 5 Examples of Sustainable Tourism around the World. Електронний ресурс: <https://sumas.ch/5-examples-of-sustainable-tourism-around-the-world/>

55. Інвестиційний портал «Славутич-Чернігівський регіон». Електронний ресурс: <https://investslavutych.arr.in.ua/>

56. Туристична діяльність в Україні в 2017 році. Електронний ресурс: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_td_2017.pdf

57. Бизнес на мусоре. Электронный ресурс:

<https://www.openbusiness.ru/biz/business/biznes-iz-nichego-kak-zarabotat-na-musore/>

58. Making Tourism More Sustainable. A Guide for Policy Makers, UNEP and UNWTO [Electronic Source]. – Access Mode:

<http://sdt.unwto.org/content/about-us-5>.